

ÖZ

Osmanlı Devleti'nde 1703-1730 yılları arasındaki III. Ahmed döneminde, bilhassa Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadareti sırasında hem siyasi meselelerde hem sanat ve kültür alanlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Pasarofça Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, Lale Devri olarak anılan bir döneme girilmiştir. Bu dönemde yeni binalar inşa edilmiş, birçok sebil, mektep ve kütüphane yapılmıştır. Bunlardan biri III. Ahmed'in kıymetli kitapları koymak üzere Saray-ı Cedid'de (Yeni Saray) inşa ettirdiği kütüphanedir. Kütüphanenin kurulduğu yerde II. Selim devrine ait Havuzlu Bahçe Köşkü vardı. Lale Devri'nde cami ve kasırlarda kütüphane binası yapılması pratiğine uygun hareket edilerek bu köşk yıktırılıp yerine Enderun Kütüphanesi de denilen kütüphane inşa edilmiştir. 17 Şubat 1719'da yapımına başlanan kütüphane dokuz ay içinde tamamlanarak 23 Kasım 1719'da padişahın da katıldığı bir törenle hizmete açılmıştır. Bu kütüphane vakfı, gelirleri ile açıldıktan hemen sonraki hac döneminde Mekke ve Medine'ye gönderilen surrelerin kaynaklarından biri olmuştur. Fatma Sultan, III. Ahmed'in siyasi evlilikleri ile bilinen kızıdır. Silahtar Ali Paşa ile yaptığı, kısa süren ve şekli kalan ilk evliliğinden sonra, ikinci evliliği Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ile gerçekleşmiştir. Fatma Sultan, gerek babası tarafından verilen temlik arazileri kullanarak gerek zevci İbrahim Paşa ile müşterek olarak pek çok vakıf eser kurmuştur. Bu eserlerden önemli bir tanesi İstanbul'da Şehzadebaşı'nda inşa edilen külliye'dir. Külliye yapıları arasında yer alan darülhadis ve kütüphane 1720 yılında tamamlanmıştır. Bu vakıf yapılar, açılışlarının hemen akabinde, Haremeyn'e gönderilen surrelerin kaynakları arasına girmiştir. Surre, her sene hac mevsiminden evvel, genellikle Mekke ve Medine'deki halka dağıtılmak üzere gönderilen maddi şeyleri ifade etmek için kullanılan terimdir. Müslümanlar için, bu şehirlerdeki halka ve muhtaç kimselere yardımda bulunmak vicdanî bir sorumluluk sayılmıştır. Osmanlı Devleti Memlûklerden devraldığı, kutsal sayılan şehirlere surre gönderme geleneğini bazı ilaveler de yaparak yüzyıllar boyunca tatbik etmiştir. İslam dünyasının kutsal şehirlerine duyulan hürmet, muhtaç kimselerin ihtiyaçlarını karşılamayı hedefleyen sosyal devlet anlayışı ile birleşmiş, bunun bir tezahürü olarak surre geleneği özenle sürdürülmüştür. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde surre gönderme geleneğinin bir parçası olarak bahsi geçen benzer türdeki vakıflardan, Lale Devri adıyla anılan dönemde, Mekke ve Medine'ye gönderilen surreler incelenmiştir. Surre-i hümayunla ilgili çalışmaların birçoğunda bir yıl esas alınmıştır. Ancak burada konu, bir dönem temelinde ele alınmış ve böylece devamlılığı müşahade etmek istenmiştir. Bu kapsamda, Başkanlık Osmanlı Arşivi'nde surre defterleri arasında bulunan ve 1720-1730 yılları arasına tarihlenen 32 adet surre defterinden istifade edilmiştir. Defterlerin sunduğu veriler çerçevesinde, Mekke ve Medine'de surre alan kişilerin cemaat, meslek ve unvanları tespit edilerek surreten yararlanma imkânları değerlendirilmiştir. Çalışma, söz konusu vakıfların vicdanî bir görev kabul edilen surre gönderme geleneğine katkısını ortaya koymak gayesindedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Lale Devri, III. Ahmed, Fatma Sultan, Kütüphane, Surre.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Ankara/TÜRKİYE, E-Posta: betultezezan42@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7524-6334.

SURRE-İ HÜMAYUN IN THE TULIP AGE SPECIFIC TO THE DARÜLHADİS AND LIBRARY FOUNDATIONS

ABSTRACT

In the Ottoman State, during the reign of Ahmed III, who reigned between 1703-1730, especially during the grand viziership of his son-in-law Nevşehirli İbrahim Pasha, important developments took place in both political issues and in the fields of art and culture. After the signing of Treaty of Passarowitz, a period known as the Tulip Age began. New buildings were built, many fountains, schools and libraries were built in this period. One of these was the library built by Ahmed III in the Imperial Palace (Saray-ı Cedid) to store valuable books. In the place where the library was established, there was Havuzlu Bahçe Kiosk from Selim II period. In accordance with the practice of building libraries in mosques and palaces during the Tulip Age, this mansion was demolished and this library, also known as the Enderun Library, was built in its place. The library, which began construction on February 17, 1719, was completed in nine months and opened on November 23, 1719 with a ceremony attended by the sultan. This library was one of the sources of the surres sent to Mecca and Medina with the foundation income during the hajj period immediately after it was opened. Fatma Sultan is the daughter of Ahmed III, known for her political marriages. After her first marriage, which was short-lived and formal, with Silahtar Ali Pasha, her second marriage was with Nevşehirli Damat İbrahim Pasha. Fatma Sultan established many foundations, both using the lands assigned by her father and jointly with her husband İbrahim Pasha. One of the most important of these artifacts is the complex built in Şehzadebaşı in Istanbul. Darülhadis and the library, which are among the social complex buildings, were completed in 1720. These foundation structures were among the sources of the surres sent to the Haremeyn immediately after their opening. Surre is the term used to refer to the material things sent every year before the hajj season, usually to be distributed to the people in Mecca and Medina. It has been considered a conscientious responsibility to help the people and those in need in these cities according to Muslims. The Ottoman State inherited the tradition of sending surre to cities considered sacred from the Mamluks and continued it with some additions for centuries. The respect felt for the holy cities of the Islamic world was combined with the concept of a social state that aimed to meet the needs of the needy, and as a manifestation of this, the surre tradition was meticulously maintained. In this study, as part of the tradition of sending surres in the Ottoman State, the surres sent to Mecca and Medina from the similar types of foundations mentioned, in the period known as the Tulip Age were examined. Most of the studies on surre-i hümayun, are based on one year. However, here the subject is discussed on a periodic basis and thus, continuity is intended to be observed. In this context, 32 surre registers dated between 1720-1730 and located among the surre registers in the Presidency Ottoman Archives were used. Within the framework of the data provided by the registers, the communities, professions and titles of those who received the surre in Mecca and Medina were determined and their possibilities of benefiting from the surre were evaluated. The study aims to reveal the contribution of aforementioned foundations to the tradition of sending surre, which is considered a conscientious duty.

Keywords: Ottoman State, Tulip Age, Ahmed III, Fatma Sultan, Library, Surre.

GİRİŞ

IV. Mehmed ve Râbia Emetullah Gülnûş Sultan'ın oğlu, II. Mustafa'nın kardeşi olan III. Ahmed, 22 Ramazan 1084 (31 Aralık 1673) Pazar günü dünyaya gelmiştir ve bilindiği üzere Edirne Vak'ası ile II. Mustafa'nın tahttan indirilmesi sonucunda 22 Ağustos 1703'te Edirne'de tahta çıkmıştır.¹ Siyasî anlamda birçok mühim meselenin yaşandığı saltanatında, devrin dönüm noktalarından biri Avusturyalılarla yapılan mücadelenin neticesinde ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadareti sırasında Pasarofça Anlaşması'nın imzalanması olmuştur. Bu anlaşmanın yapılması, İbrahim Paşa'nın siyasî mevkiini güçlendirmiştir.²

1718'de imzalanan Pasarofça Anlaşması yalnız siyasî değil, kültürel anlamda da çeşitli etkiler doğurmuştur. Osmanlı Devleti'nde, bu tarihten başlayıp 1730'daki Patrona Halil İsyanı'na kadar süren dönem için, her ne kadar Osmanlı kroniklerinde yer almasa da zamanla literatüre yerleşen Lale Devri tabiri kullanılmıştır.³ Bu devirde bazı devlet adamları inkılap arzusunda iken buna muhalif bir kesim de bulunuyordu, aynı zamanda yenileşme ve inkılap hareketleri ile meşgul olanların bir taraftan kendilerini zevk ve sefaya kaptırmaları, iktisadî zorluklarla baş etmeye

¹ M. Münir Aktepe, "Ahmed III", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 34.

² Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 19.

³ Abdülkadir Özcan, "Lâle Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 81. Emecen, Yahya Kemal'in döneme bu adı vermesi, bilhassa Ahmet Refik'in çıkardığı Lale Devri kitabının, bu isimlendirmenin literatürde benimsenmesini sağladığını ifade eder. Batılılaşma ile eşdeğer görülen yenileşmenin başlangıcı olarak bu dönemin öne çıkarıldığını, hatta Lale Devri algısının bütün XVIII. yüzyılı kapsayacak şekilde nitelendirildiğini belirtir. Ona göre; bu dönemi, XVIII. yüzyılın kendi gerçekleri çerçevesine yerleştirerek anlamak gereklidir. Daha detaylı bilgi için bkz.: Feridun M. Emecen, "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, S. LII, 2018, s. 79-98.

çalışan halkın tepkisine de yol açmıştı.⁴ Nihayet, bu hoşnutsuz ortam Osmanlı tarihinde bir dönüm noktası teşkil eden isyana sebep olmuştur.

İsyân, 1718 Pasarofça Anlaşması'na kadar giden çeşitli siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmeye karşı oluşan bir tepkinin sonucuydu. Bununla birlikte şahsî meseleler de devreye girdi. Sadrazamlık isteyen Kaymakam Mustafa Paşa isyanı planlama işini Arnavut asıllı Patrona Halil'e verdi, Manav Muslu, Kahveci Ali'nin de yardımları ve halkın desteğini sağlamak için dâhil edilen Ayasofya Vâizi İspirizâde Ahmed Efendi ve görevden alınmanın hırsıyla hareket eden İstanbul Kadısı Zülâlî Hasan Efendi'nin desteği ile hazırlıklar yapıldı. Harekete geçmek üzere asiler Beyazıt Cami'nin Kaşıkçılar'a açılan kapısı önünde toplandılar.⁵

Patrona Halil İsyanı 28 Eylül 1730'da başlamıştı, 30 Eylül'de İbrahim Paşa silahtar ağa dairesine hapsedildi, mihri hümayun kendisinden alındı.⁶ Diğer bazı devlet ricali ile birlikte 1 Ekim 1730'da idam edildi.⁷ Asilerin isteği üzerine III. Ahmed tahtı yeğeni I. Mahmud'a bırakmak zorunda kaldı.⁸

III. Ahmed'in saltanatı siyasî olayları ile olduğu kadar, sultanın iktisadî ve sosyal konulara eğilmesi, yenilik hareketlerine ağırlık vermesi dolayısıyla da önem arz etmektedir. Nitekim bu süreçte Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Paris elçiliğini takiben sunduğu raporla, batılılaşma hareketleri fiilen başlamıştır. Yeni mimarî yapıların dışında, 1722'de Tulumbacı Ocağı'nın ve 1727'de ilk kez Türkçe kitap basan bir matbaanın kurulması bu dönemin önemli faaliyetleri olarak dikkat çekmektedir. Humbaracı Ocağı'nın ıslahı için çalışmalar yapılması, çeşitli fabrikalar açılması, sağlık alanında karantina uygulamasının önem kazanması diğer mühim gelişmelerdir. Tüm bunların yanında sultanın özel hayatı da oldukça dikkat çekicidir. Öyle ki III. Ahmed, çok fazla evlilik yapıp çok sayıda çocuk sahibi olan ve birçok vezirle kızlarını evlendirmek suretiyle akrabalık kuran bir sultandır.⁹

Fatma Sultan, III. Ahmed'in ilk çocuğu ve hâliyle ilk kızı olup babasının saltanatının ikinci yılında doğmuştur. Fatma Sultan'ın; 1714'te vakanüvis tayin edilerek III. Ahmed dönemi olaylarını yazmakla görevlendirilen Râşid Efendi'nin tarihinde, 1116 yılının 22 Cemaziyelevvelinde (22 Eylül 1704) dünyaya geldiği belirtilir.¹⁰ *Sicill-i Osmanî*'de bu tarih tekrar edilir.¹¹ Başka kaynaklarda doğum tarihinin bir ay sonrası yani, 22 Cemaziyelahir 1116 (22 Ekim 1704) olduğu yazılmıştır.¹² Annesi III. Ahmed'in baş kadını olan Emetullah Hatun'dur.¹³

Fatma Sultan'ın evliliği hatta evlilikleri siyasî temellerde¹⁴ gerçekleşmiştir. Hatta ilk izdivacı sûrî olarak kalmış, gerçek bir evliliğe dönüşmeden sona ermiştir. Kendisi Silahtar Ali Paşa ile 1 Rebülevvel 1121'de (11 Mayıs 1709) nişanlandığında 5 yaşını bile tamamlamamıştı. Bu sırada Ali Paşa'ya vezirlik ve sadaret kaymakamlığı verildi. Sultan 16 Mayıs günü Topkapı Sarayı'ndan alınıp Eyüp'te düğünleri için tahsis edilen saraya götürüldü, 20 Mayıs'a kadar süren bir düğün tertip edildi, sultan büluğa ermediği için evlilikleri sembolik olarak başladı. 1713 yılında Damat Ali Paşa vezir-i azam oldu. Fatma Sultan henüz 12 yaşında iken ise Ali Paşa Avusturyalılarla yapılan Petervaradin Savaşı'nda şehit düştü ve bu suretle Fatma Sultan çocuk yaşında dul kaldı.¹⁵

Fatma Sultan'ın çok geçmeden evlendirildiği bir diğer devlet adamı ise Nevşehirli İbrahim Paşa'dır. Nevşehir'de (Muşkara) dünyaya gelen İbrahim Paşa, 1689'da geldiği İstanbul'da sarayın önce Helvacılar, daha sonra Baltacılar Ocağı'na girmiş, Eski Saray'ın vakıflar kâtipliğine kadar yükselmiştir. II. Mustafa tarafından çağrıldığı Edirne'den, 1703 yılında III. Ahmed'in tahta çıkışıyla neticelenen Edirne Vakası'ndan sonra İstanbul'a

⁴ M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958, s. 182.

⁵ Abdülkadir Özcan, "Patrona İsyanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, s. 189-190.

⁶ Aktepe, *agm*, s. 150.

⁷ Özcan, *agm*, 190.

⁸ Özcan, "Lâle Devri", s. 83.

⁹ Aktepe, "Ahmed III", s. 37-38.

¹⁰ Râşid Mehmed Efendi Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. II, Haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A. Z. İzgöer. Klasik Yayınları 2013, s. 735-736.

¹¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. I, Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Akt. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 14.

¹² Şaduman Tuncer, "Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şekli Evlilikler: III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan Örneği", *Türk İncelemeleri Dergisi*, S. 43, 2020, s. 71-72.

¹³ M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2001, s. 83.

¹⁴ Padişahların kızları yetiştiklerinde, uygun görülen biriyle evlendirilir, bu da ilk dönemlerde genelde Anadolu hükümdarları veya oğullarından biri ya da Osmanlı hükümdarlarının kendi maiyetlerinden bir bey olurdu. XVI. yüzyıldan itibaren ise sultanlar yalnızca Osmanlı vezir ve beyleri ile evlendirilmeye başladı, hatta III. Murad vefat ettiğinde geride kalan çok sayıda kızı divan çavuşları veya sipahilerle de nikâhlandırılmıştı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 159. Padişahların, kızlarının evlendirildikleri kişilere veya evlendirilme usullerine bakıldığında küfûv arayışının ötesinde, bu evliliklerin siyasî bir temele dayandığı görülür. Bu siyasî neden veya amaçlar, Osmanlı hanedanından kızları, XVII. ve XVIII. asırlarda şekli evliliklere sürüklemiş, öyle ki bazıları henüz küçük yaşta iken devlet ricalinden kişilerle evlendirilerek gerçek bir evlilik bağı tesis edilmeden uzun yıllar şeklen evli kalmışlardır. Tuncer, *agm*, s. 68. Bu evliliklerin şekli olmasından kasıt, damat paşaların, sultan eşleri büluğa erene kadar onlarla bir araya gelememesidir ve kimi zaman henüz birleşme gerçekleşmeden vefatları sebebiyle sultan eşleri küçük yaşta dul kalıp yeniden başka vezirlerle evlendirilebilmişlerdir. A. Dolphin Alderson, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Çev. Şefaettin Severcan, İz Yayınları, İstanbul 1998 (Özgün hâli 1956'da yayımlanmıştır), s. 157; Uzunçarşılı, *age*, s. 160.

¹⁵ Uluçay, *age*, s. 83-84; Altınay, *age*, s. 19.

dönmiştir. Çeşitli görevlerde bulunan İbrahim Paşa padişaha yakınlığının bazı kesimlerde uyandırdığı rahatsızlık sebebiyle Haremeyn muhasebeciliği göreviyle saraydan uzaklaştırılmıştır. Hatta bir ara Edirne'ye sürülüp malları müsadere edilmiştir. Bir müddet sonra Damat Ali Paşa'nın Mora Seferi'ne iştirak etmiş, bulunduğu Petervaradin Savaşı'nda Ali Paşa'nın şehadetinden sonra burada büyük yarar göstermiştir. İstanbul'a döndüğünde III. Ahmed tarafından taltif edilerek ruznamçe-i evvel, mirahur-ı evvel ve vezirlikle, rikab-ı hümayun kaymakamlığına getirilmiştir.¹⁶

Yukarıda da ifade edildiği üzere Fatma Sultan ilk evliliği sona erdiğinde henüz 12 yaşındaydı. 1717 yılında bu defa 13 yaşındayken Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlendirildi. O sırada 50 yaşını aşkın olan İbrahim Paşa, bülüğa ermediği için bir müddet Fatma Sultan ile bir araya gelemedi. İbrahim Paşa da, Ali Paşa gibi vezir-i azamlığa getirildi. 1730'da Patrona Halil İsyanı III. Ahmed tahttan indirilirken İbrahim Paşa da öldürüldü. Genç yaşında yine dul kalan Fatma Sultan da 1733 yılında (11 Recep 1145), 29 yaşında iken vefat etti.¹⁷

İbrahim Paşa'dan Mehmed adında bir oğul geride bırakan Fatma Sultan'ın naaşı, Yeni Cami haziresine defnedildi ve oğlu Mehmed Bey de 1150'de (1737/38) vefat edince annesinin yakınına defnedildi.¹⁸ Fatma Sultan'ın vefatından sonra muhalledatı Enderun Hazinesi'ne alınmıştır ve içerisinde nakit paralar, mücevherler, kitaplar, ev ve mutfak eşyaları vb. farklı türde pek çok eşya bulunmaktadır.¹⁹

1. Surre-i Hümayun

Surre sözlükte, ilk anlamı akçe kesesi, para çıkını olmak üzere, “her sene Haremeyn'e saltanat-ı seniyye canibinden hediye edilen para ve saire” olarak tanımlanmaktadır.²⁰ Bu manada terim olarak her yıl genellikle Mekke ve Medine'deki halka dağıtılmak üzere, hac döneminden evvel gönderilen para, altın, eşya gibi şeyleri karşılamaktadır.²¹ Gönderilen paralar keselere konulduğu için bu şekilde tabir edilmiştir ve Pakalın, surrenin diğer adının “malûmiyye” olduğunu belirtmiştir.²² Devellioğlu'na ait sözlükte bu ifade, bilinen anlamına geldiği yazılarak “معلومية” (ma'lumiyye) şeklinde geçer.²³ Uzunçarşılı, surreyi açıklarken daha farklı bir telaffuz kullanmıştır. Buna göre; surrenin, her bir kişiye verilecek miktarın defterlerde muayyen olması sebebiyle name-i hümayunlarda “mallûmiyye” veya “mallûm”, çoğul olarak da “muallim” ibaresiyle zikredildiğini, Mekke ve Medine halkının da gönderilen bu surrelere sadakat-ı rumiyye dediklerini ifade etmiştir.²⁴

Haremeyn'e surre gönderme geleneğinin kesin olarak ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte, Abbasiler döneminde Halife Mehdi Billah zamanında ortaya çıktığı kabul edilmektedir.²⁵ Onun zamanında gönderilen surre içerisinde hububat da bulunuyordu.²⁶

Fatimiler ve onlara son veren Eyyubiler de Haremeyn'e surre yollamışlar, Memlükler, hac kervanlarıyla içine surre konulup deveye yüklenen bir araç olan ve ilk kez Abbasiler devrinde kullanılan mahmil ile surre gönderme geleneğini sürdürmüşlerdir. Yemen'de varlık gösteren ve Abbasilerin halefi olarak Hicaz idaresini isteyen Resuliler, surre hakkı konusunda bir süre, Memlükler ile rekabete girmişlerse de 1269'da Memlük Sultanı Baybars'ın hacca gitmesi ve surre ile kabe örtüsü göndermesi bu rekabeti Memlükler lehine sonuçlandırmıştır.²⁷

Müslümanlar için kutsal sayılan şehirlere surre gönderme âdetini, Osmanlılar da tatbik etmiştir. Bu şehirlerdeki halka ve muhtaç olanlara yardımda bulunmak önemli sayılmıştır. Osmanlı Devleti'nde, Yıldırım Bayezid tarafından Edirne'den bir kez surre gönderildiği rivayeti bulunmakla birlikte ilk ne zaman surre yollandığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Çelebi Mehmed'in hükümdarlığı sırasında iki kez surre gönderildiği bilgisi ise daha kuvvetli bir rivayeti oluşturmaktadır. II. Murad döneminde surre sayısı ve miktarında önemli bir artış olmuş, Fatih Sultan Mehmed zamanında düzenli olmasa da II. Bayezid devrinde her yıl surre gönderilmiştir. Fakat asıl dönüm noktası, Haremeyn idaresinin 1517'de Osmanlı Devleti tarafından alınmasından sonra gerçekleşmiştir ve bu tarihten itibaren surre göndermek bir gelenek hâline dönüşmüştür.²⁸

¹⁶ M. Münir Aktepe, “Damat İbrahim Paşa (Nevşehirli)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 441.

¹⁷ Uluçay, *age*, s. 84-85.

¹⁸ Mehmed Süreyya, *age*, s. 14, 24.

¹⁹ İsmail Kıvrım, “Fâtıma Sultan ve Muhalledatı (III. Ahmed'in Kızı ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Eşi)”, *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, Çev. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç ve Gökçe Özcan, Kömen Yayınları, İstanbul 2018, s. 287-295.

²⁰ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006, s. 826.

²¹ Ş. Tufan Buzpınar, “Surre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 567.

²² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 280.

²³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 578.

²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mukerreme Emirleri*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 14, 35.

²⁵ Buzpınar, *agm*, s. 567; Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Haremeyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, s. 153.

²⁶ Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Deşişe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 214.

²⁷ Buzpınar, *agm*, s. 567.

²⁸ Uzunçarşılı, *age*, s. 13-14; Buzpınar, *agm*, s. 567-568.

Osmanlı Devleti Memlûklere son verince, onların surre vakıflarını, surre gönderme geleneğini ve usulünü kabul edip bazı ilaveler de yaparak uygulamıştır.²⁹ Bu anlamda Yavuz Sultan Selim'in henüz Kahire'de iken surre yolladığını ifade etmek gerekmektedir.³⁰ Kanuni Sultan Süleyman zamanında Mısır'dan gönderilen surre miktarları arttırılmıştır.³¹

Her yıl Mısır'dan Haremeyn'deki ihtiyaç sahiplerine gönderilen surreler Mısır'a ait Haremeyn-i Şerifeyn vakıflarından sağlanmıştır.³² Haremeyn'e Abbasiler tarafından gönderilen ilk surreler içerisinde hububat ürünleri de olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Daha sonra Memlûkler, Mısır, Şam ve Halep'teki birçok nahiye ve köyü Haremeyn halkı için vakfedip buralardan temin edilen hububatı zahire adıyla Haremeyn'e gönderdiler.³³ Deşişe (bulgurluk buğday) de bu manada gönderilen ürünlerden biriydi ve Haremeyn Vakfına bu amaçla bağlanmış köylere, deşişe köylere denilmiştir.³⁴

Vakıflar, Osmanlı Devleti'nde hayırseverliğin önemli bir göstergesi, yansıması olmuştur. Dolayısıyla bazı vakıflar, yardımseverlik ruhu çerçevesinde gelişen ve vicdanî sorumluluk niteliği atfedilen surrelerin kaynakları arasında yer almıştır. Bu manada, Osmanlı Devleti'nde hanedan mensuplarının ve devlet erkânının vakıflarına ait bir kısım gelirler Haremeyn'e tahsis edilmişti ve bunun haricinde surrenin kaynakları içerisinde; devlet hazinesinden, Hazine-i Hassa'dan ve şahsî bağışlardan sağlanan maddî destek de vardı.³⁵ Surrelerin, 1714'e kadar Mısır'dan irsali sağlanırken bu tarihte Enderun'dan Haremeyn Hazinesi'nden gönderilmesi emredilmiştir.³⁶ Fakat daha sonra Mısır'dan surre gönderilmeye devam edildiği de bilinmektedir.³⁷

Uzunçarşılı, teşrifat ve güzergâhla ile ilgili, oldukça detaylı bir anlatım yapmaktadır.³⁸ Burada surre alayına dair detayları vermek konuyu asıl amacından uzaklaştıracağı için, temel bazı hususların ifade edilmesiyle yetinilecektir. Buna göre, surreleri yol boyunca muhafaza etmek ve mahalline ulaştığında dağıtmak üzere bir surre emini tayin edildiği, surre alayının, surrenin 1864'e kadar kara yoluyla gönderildiği için her yıl Recep ayının 12'sinde (veya takip eden günlerde) tertip edilirken XIX. yüzyılda Şaban ayı ortasında düzenlenmeye başladığı ve merasimden sonra emine teslim edildiği belirtilmelidir.³⁹ Hac ve surre kafillesi Üsküdar'dan hareket edip güvenli bir şekilde Şam'a ulaşması için geçtikleri güzergâhların idareci ve ileri gelenlerine hükümler yazılırdı.⁴⁰ Bedevilerin saldırılarından muhafaza edilmeleri için de "urban surresi" verilirdi.⁴¹ Hac yolunun güvenliği sebebiyle bedevilere ödenecek bu urban surresi hakkındaki görüşmeler hac mevsiminin bitiminde, Şam'da gerçekleşirdi.⁴²

Surreler, 1517'den 1864'e kadar katır ve deve kullanılarak kara yoluyla gönderilmiştir.⁴³ 1864'ten itibaren ise deniz yoluyla İstanbul'dan Beyrut Limanı'na ulaştırılıp oradan da yine Şam üzerinden götürülmüş, 1908'de Hicaz Demiryolu'nun açılmasından sonra 1916'ya kadar demiryoluyla gönderilmiştir.⁴⁴

Surre defterleri, surre miktarlarının kaydedildiği, hangi şehirde kime ne kadar para/hediye verildiğinin yazıldığı defterlerdir. Bunlar ayrıca, surre almaya hak kazanmış kişilerin vefat veya feragatı sebebiyle becayış söz konusu ise bunların da kaydının yapıldığı defterlerdir. Başkanlık Osmanlı Arşivi Evkaf-ı Hümayun katalogu altında "EV.HMK.SR.d" koduyla binlerce surre defteri kayıtlıdır. Çalışma kapsamında bu defterlerden 32 adedi kullanılmıştır. Literatürde, Fatma Sultan'ın bahsi geçen vakıflarından Mekke ve Medine'ye gönderilmiş surrelerle ilgili çalışma⁴⁵ mevcut olmakla birlikte, ilgili çalışmada yalnız 1730 yılının esas alındığı görülmüştür. Dolayısıyla sürekliliği görmek açısından, III. Ahmed döneminde bahsedilen vakıflardan gönderilen bütün surreleri inceleme gereği duyulmuştur. Bununla beraber III. Ahmed'e ait kütüphane vakfından gönderilmiş surreler de çalışma kapsamına alınarak aynı mahiyetteki vakıfların belirli bir dönem içerisinde surre geleneğine katkısının ne düzeyde olduğu belirlenmek istenmiştir. Surrelerin başlangıcı, ilgili vakıfların kuruluşları ve dolayısıyla surre geleneğine

²⁹ Uzunçarşılı, *age*, s. 14.

³⁰ Buzpınar, *agm*, s. 568.

³¹ Uzunçarşılı, *age*, s. 14; Yusuf Çağlar, Salih Gülen, *Dersaadet'ten Haremeyn'e Surre-i Hümayun*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2009, s. 23.

³² Uzunçarşılı, *age*, s. 15.

³³ es-Seyyid, *agm*, s. 214.

³⁴ Uzunçarşılı, *age*, s. 15; es-Seyyid, *agm*, s. 214.

³⁵ Buzpınar, *agm*, s. 568.

³⁶ Uzunçarşılı, *age*, s. 35.

³⁷ Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 218.

³⁸ Uzunçarşılı, *age*, s. 35-41.

³⁹ Buzpınar, *agm*, 568-569; Uzunçarşılı, *age*, s. 35-36; İbrahim Ateş, "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine'ye Gönderilen Para ve Hediyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 13, 1981, s. 118.

⁴⁰ Uzunçarşılı, *age*, s. 40; *Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları*, Haz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2010, s. V.

⁴¹ Buzpınar, *agm*, s. 568.

⁴² Faruk Doğan, "18. ve 19. Yüzyıllarda Şam-Medine Hac Yolu ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 15, 2013, s. 138.

⁴³ Ateş, *agm*, s. 118; *Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları*, s. V.

⁴⁴ Atalar, *age*, s. 129, 157.

⁴⁵ Gülşah Aydın İnce, "Hayırseverlik Bağlamında Surre-i Hümayun ve Vakıflar "Fatma Sultan'ın Darülhadis ve Kütüphanesi Vakfından 1730 Yılında Haremeyn-i Şerifeyn'e Gönderilen Surre Örnekleri"", *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 45, 2020, s. 445-460.

dâhil olma süreçleri çerçevesinde belirlenmişken son tarih III. Ahmed'in saltanatının sona erdiği 1730 yılı olarak alınmıştır.

İncelenen defterlerin başında surre defterlerinin tutulma şekline uygun olarak defterin surre gönderilen vakıftan, ilgili şehirde (Mekke ya da Medine) istifade edenlere ilişkin olduğu belirtilmiştir. Vakfın ne türde olduğu, nerede bulunduğu ve kime ait olduğu ile surrenin gönderildiği yıl bu açıklama kısmında yer alan bilgilerdir. Surrenden pay alan kişiler nefer olarak ifade edilmektedir. Defterlerde bunlar sıralanıp aldıkları surreler isimlerinin altına yazılmıştır. En son yekûn nefer sayıları ve surre miktarları verildikten sonra, tahrir tarihi, imza ve mühür kısmı yer almaktadır. Surrenden pay alanlar tek tek okunmakla birlikte metnin hacmini artırmamak adına burada bütünüyle sıralanmadan, kendi içerisinde önem ve birbirinden farklılıkları gözetilerek izah edilmiştir.

2. III. Ahmed'in Kütüphane Vakfı ile Mekke ve Medine'ye Gönderilen Surreler

Yukarıda ifade edildiği üzere, III. Ahmed'in Pasarofça Anlaşması'ndan sonraki iktidar yılları Lale Devri olarak tabir edilen bir döneme denk gelir. III. Ahmed sanata meraklı sultanlardan biri olarak bilinir, döneminde birçok sanatçı ve şair himaye edilmiştir.⁴⁶ Ayrıca bu dönemde, bilhassa Pasarofça Anlaşması'ndan sonra Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın da gayreti ile saray ve bahçeler tamir edilip cami ve mescitler imar edilmiş, bunun yanında çeşme, mektep, kütüphane vb. pek çok yapı vücuda getirilmiştir.⁴⁷ Bu yapıların halkın ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte, aynı zamanda büyük ölçekli yapılara nispetle daha az maliyetli olduğu ifade edilebilir.⁴⁸ Bilhassa sıbyan mektebi ve kütüphanelerin sayıca artmış olması dikkat çekmektedir. Bunlardan önemli sayılabilecek bir tanesi Saray-ı Cedid'de (Yeni Saray) yer alan ve III. Ahmed'in adıyla anılan kütüphanedir.

III. Ahmed Kütüphanesi'nin bulunduğu yerde daha evvel II. Selim tarafından yaptırılan Havuzlu Bahçe vardı. Lale Devri'nde cami ve kasırlarda kütüphane binası yapılması pratiğine uygun hareket edilerek bu köşk yıktırılıp yerine Enderun Kütüphanesi de denilen bu kütüphane inşa edilmiştir. III. Ahmed'in bahse konu olan kütüphaneyi yaptırmadaki amaç, Saray-ı Cedid'de dağınık hâlde bulunan kitapları bir araya getirmektir.⁴⁹

Râşid Tarihi'nde kütüphanenin kurulduğu yer; bir tarafı hane-i hassa, bir tarafı surre odası, bir tarafı seferli odası ve arz odası vasatında mermer direk üzerine yapılan 200 yıllık kasr mahalli olarak tarif edilir.⁵⁰ Kütüphanenin yapımına 27 Rebiülevvel 1131/ 17 Şubat 1719 tarihinde başlanmıştır.⁵¹ Aynı tarihli belgede, kütüphane yapımı için, Enderun Hazinesi'nden birkaç kez 16.160 kuruş verildiği ve bundan kereste, mermer, kireç, hurasan/horasan,⁵² taş, alçı, cam ve altın vb. malzeme masrafları ile taşçı, doğramacı, lağımçı, kurşuncu vb. işçi ücretleri için 19.577 kuruş harcadığı kaydedilmiştir.⁵³ Kütüphane binası 32 haftada tamamlanmış, işçi ücretleri ve malzeme masraflarıyla toplam 19.700 kese yani 2.349.333 kuruşa mâl olmuştur.⁵⁴ Kütüphanenin mefruşâtı için minder ve yastıklar yapılmış, çeşitli kumaşlar, pamuk, astar, saçak vb. satın alınmıştır ve tüm bunlara temin ve üretim ücreti olarak toplam 119,5 kuruş 32 akçe harcanmıştır.⁵⁵

Râşid Efendi'nin "*ibtidâ-i ders der-kitabhâne-i saray-ı hümayûn*" başlığı altında anlattığı üzere; kütüphane tamamlandığında, 10 Muharrem 1132/ 23 Kasım 1719 tarihinde padişahın da katılımıyla sadrazam, şeyhülislam, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, nakibüleşrafın da hazır bulunduğu bir meclis tertip edilmiştir. Günlük 200 akçe ile dersiam (müderris) tayin edilen Üsküdar Kadısı ve meşâyih dua etmiş, mecliste bulunan bahsi geçenlere samur kürkleri giydirilmiş, meşâyih surreler ihsan edilmiştir. Böylece kütüphane açılarak faaliyete geçmiştir.⁵⁶

Kütüphane için düzenlenen vakfiyede niçin kurulduğu, kitapların nereden getirildiği, buradan hangi günler yararlanılabileceği, kitapların dışarı çıkarılmasının yasak olduğu, hizmetlilerde aranan şartlar ve onlara ne kadar ücret verileceği yazılmıştır.⁵⁷ 4 Mart 1725 tarihli kayıttan; kütüphane evkafı varidatından masraf ve vazifeler çıkarıldıktan sonra kalan varidatın önce şehzadeganın erkek çocukları, onların evladı, daha sonra da onların

⁴⁶ Aktepe, "Ahmed III", s. 37.

⁴⁷ Ahmed Vefik Paşa, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1869, s. 228; Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, s. 46.

⁴⁸ Soner Şahin, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve II. Mahmut Dönemi (1703-1754)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. 21-22.

⁴⁹ Râşid Mehmed Efendi, *age*, s. 1150; Semavi Eyice, "Ahmed III Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 40.

⁵⁰ Râşid Mehmed Efendi, *age*, s. 1150.

⁵¹ Eyice, *agm*, s. 40; İskender Akdoğu, "Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi", *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Bülteni*, İstanbul 2003, s. 20.

⁵² "Tuğla tozuyla kireçten mürekkep sağlam bir harç". Şemseddin Sami, *age*, s. 576.

⁵³ (27 Rebiülevvel 1131/ 17 Şubat 1719) TS.MA.d, 2004.

⁵⁴ Ömer Türk, *Mesarif Defterleri Işığında Topkapı Sarayı III. Ahmed (Enderun) Kütüphanesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018, s. 339-340.

⁵⁵ Serhan Şalk, *Topkapı Sarayı Enderun Kütüphanesi Yapılışı, Tamirleri ve Kullanımı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019, s. 89-90.

⁵⁶ Râşid Mehmed Efendi, *age*, s. 1170.

⁵⁷ Eyice, *agm*, s. 40.

evladının evladı arasında eşit şekilde dağıtılması, sonrasında kız çocuklarına, onların evladının evladına eşit olarak tevzi ve taksim olunmasının şart olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸

İlk etapta kütüphanenin evkafına yıllık 114.000 akçe malı olan Karye-i Adil maa Kumlu Mukataası'nın mahalli yazılmıştır. Fakat mukataanın karyeleri birkaç sancakta dağınık hâlde bulunduğundan idaresi, malının toplanıp tahsil edilmesi zor olduğu gerekçesiyle, Tırhala Sancağı'ndan senelik 143.445 akçe malı olan bir mukataa kütüphaneye vakıf kaydedilmiştir.⁵⁹ Dolayısıyla gelir sağlayan arazilerle ilgili dönem dönem düzenlemeler yapılmış ve tahrirlerin yenilenmesi gerekmiştir.⁶⁰ Vakıf arazilerin halkından sorumlu oldukları dışında herhangi bir şey alınarak zor durumda bırakılmamaları için de tahsil sorumlularının tembihlendiği bilinmektedir.⁶¹

Yapısal özelliklerine bakıldığında kütüphanenin, iki tarafından merdivenlerle çıkılan, üç sivri kemerli ve dört sütunlu bir girişinin bulunduğu görülmektedir ve bütün cepheleri mermer kaplı olan yapının, esas mekânı enine dikdörtgen biçimdedir, orta bölümü büyük bir kubbe, orta çıkıntı ve yan kanatları oymalı tonozlar örtmektedir.⁶² Merkez kubbe, altı tam ve dört yarım sütuna oturtulmuştur.⁶³ Türk, iki katlı inşa edilen kütüphanenin bodrum katında pencere olmadığını belirtmektedir.⁶⁴ Eyice, kitapların rutubetten korunması maksadıyla pencereli yüksek bodrum inşa edildiğini, bunun etrafının açık olmasına özen gösterildiğini ifade eder.⁶⁵

III. Ahmed'in kurduğu kütüphane vakfından gönderilen surrelerle ilgili saltanat döneminde kaydı yapılmış 19 defter tespit edilmiştir. Bunlardan 10 adedi Mekke için olan surreleri konu alırken geriye kalan 9 defter Medine'ye gönderilmiş surre kayıtlarını ihtiva etmektedir. Kütüphanenin 23 Kasım 1719'da açılışının hemen akabindeki hac döneminde, surre geleneğine dâhil edildiği görülmektedir. Buradan, 1132/1720'de başlayıp III. Ahmed'in saltanatının sona erdiği 1142/1730 tarihine kadar istisnaları olmakla birlikte neredeyse kesintisiz surre gönderilmiştir. Surreler "tuğralı altın"⁶⁶ cinsinden dağıtılmıştır. İncelenen 19 surre defteri, Mekke ve Medine şeklinde şehir bazında kategorize edilerek aşağıda incelenmiştir.

2.1. Mekke'ye Gönderilen Surreler

Mekke ile ilgili tanzim edilen defterlerin başında "III. Ahmed'in İstanbul'da Enderun-ı Saray-ı Cedid-i Amire'de bulunan kütüphanesinin evkafından, Mekke'deki vazifehorân defteri" açıklaması yer almaktadır. Vazife buradaki kullanımına uygun olarak sözlükte, "bir iş mukabilinde muayyen ve muhassas ücret, maaş, ulufe" şeklinde tanımlanmaktadır.⁶⁷ Hor, ise "horden fiilinden yiyen, âkil" anlamına gelmektedir.⁶⁸ Dolayısıyla defterlerde geçen vazifehorân tabiri, surrenden pay alanları ifade etmektedir. Surrelerin geleneğe uygun olarak Recep ayı içerisinde tertip edildiği görülmektedir. Surre alan cemaat-i eczahânân-ı mezkurın olarak ifade edilen Kur'an cüzü okuyucuları sıralandıktan sonra toplam verilmış, tahrir tarihi yazılarak imza ve mühür kısmına geçilmiştir.

Defter No	Tarih	Toplam Nefer/Pay Sayısı	Toplam Surre Miktarı
840	5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720	32	128 tuğralı altın
853	18 Recep 1133/ 15 Mayıs 1721	32	128 tuğralı altın
877	13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722	32	128 tuğralı altın
890	5 Recep 1135/ 11 Nisan 1723	33	132 tuğralı altın
901	2 Recep 1136/ 27 Mart 1724	33	132 tuğralı altın
924	4 Recep 1137/ 19 Mart 1725	33	132 tuğralı altın
972	12 Recep 1139/ 5 Mart 1727	33	132 tuğralı altın
986	12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728	33	132 tuğralı altın
1021	12 Recep 1141/ 11 Şubat 1729	33	132 tuğralı altın
1044	13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730	33	132 tuğralı altın

Tablo 1. Mekke'ye Gönderilen Surreler

⁵⁸ (18 Cemaziyelahir 1137/ 4 Mart 1725) TS.MA.d, 8265.

⁵⁹ (29 Muharrem 1132/ 12 Aralık 1719) BOA. C.ML. 541/22253.

⁶⁰ (20 Ramazan 1132/ 26 Temmuz 1720) BOA. A.DVNSMHM.d, 129/1208.

⁶¹ (20 Şevval 1132/ 25 Ağustos 1720) BOA. A.DVNSMHM.d, 129/1211.

⁶² Eyice, *agm*, s. 40.

⁶³ Reşad Ekrem Koçu, "Ahmed III. Kütüphanesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, Tan Matbaası, İstanbul 1953, s. 292.

⁶⁴ Türk, *agt*, s. 62.

⁶⁵ Eyice, *agm*, s. 40.

⁶⁶ II. Mustafa'nın adına 1695'te, ilk defa tuğralı olarak 300 akçe değerle basılan cedit eşrefi altın sikkelere, halk arasında "tuğralı altın" denilmekteydi. İbrahim Artuk, "Cedit Eşrefi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 210-211.

⁶⁷ Şemseddin Sami, *age*, s. 1493.

⁶⁸ Şemseddin Sami, *age*, s. 591.

Tablo 1, ilgili defterlerde yer alan toplam surre miktarlarını, tahrir tarihleriyle göstermektedir. Tabloda 1138/1726 yılına ait surre bulunmamaktadır, onun dışında kesintiye uğramadan gönderilen surreler listelenmiştir. Buna göre; ilk üç yıl gönderilen surre miktarının 128 tuğralı altın olduğu, 1723 tarihi itibarıyla bu miktarın 132 tuğralı altına çıktığı görülmektedir. Bu artış, surre gönderilen kişi sayısında meydana gelen artış nedeniyledir ki o zamana kadar 32 kalem olarak ihsan edilen tuğralı altınlar, bu tarihten itibaren 1 kişi artışla 33 kalem olarak gönderilmiştir. Bu artış, Seyyid Hasan ibn Seyyid Mehmed Efendi ed-Daî-i Ecza'ya bahse konu surre yılında 4 tuğralı altın verilmesi ile gerçekleşmiştir.⁶⁹ Dâî, dua eden, duacı anlamına gelmektedir.⁷⁰ Dolayısıyla surre hissesi Seyyid Hasan'a bu gerekçe ile tahsis edilmiştir. Hissenin berat gereğince verildiği anlaşılmaktadır.⁷¹ Bu isim, üzerinde 1134/1722 tarihli bir şerh ile iki yıl önceki surre defterinde geçmekle birlikte, o dönem adı altında herhangi bir surre kaydı yer almamaktadır.⁷² Mekke'de surre alanlara şahıs bazında bakıldığında, surrenden her birine eşit miktar verildiği tespit edilmiştir. Elbette dönem içinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Bunlar yeri geldikçe aşağıda ifade edilmiştir.

Şeyh unvanlı kişi sayısı 1724'e kadar 12, bu tarihten itibaren 11; seyyid unvanlı kişi sayısı 1720'de 4, 1721 ve 1722'de 5, 1723 ve 1724'te 6, 1725'ten itibaren 7 olarak tespit edilmiştir. Bunlardan birçoğu incelenen dönem boyunca surrenden istifade etmiştir. Bazı isimler seyyid evladıdır, ancak isimleri açık şekilde yazılmadığı için bu sayıya dâhil edilmemiştir. Ayrıca, Seyyid Ahmed naibü'l-harem nazır-ı ecza ve evlad-ı Seyyid Ahmed naibü'l-harem hafız-ı ecza, Seyyid Mehmed bin Seyyid Ahmed naibü'l-harem olarak kayıtlı isimler mevcuttur. Bunlara bakıldığında aralarındaki yakınlık dikkati çekmektedir.⁷³ 1724 yılına kadar mücavir olan 3 kişi surre alırken bu tarihte onlara 1 kişi daha eklenmiştir. Baştan sona kadar sabit olan sayılardan biri de delillere aittir. Her yıl 4 delil surrenden yararlanmış olmakla birlikte, bunlardan 3'ünün başlangıçtan beri olduğu fark edilmektedir.

Mekke'de surrenden pay alanlar arasında, şeyh unvanlı çok sayıda isim olduğu yukarıdaki sayısal veriden anlaşılmaktadır. Bu unvana sahip bazı isimler farklı özellikleri ile de dikkat çekmektedir. Örneğin; Şeyh Yahya Efendi'nin Bursalı bir mücavir olduğu görülmektedir.⁷⁴ Mücavir, sözlükte; "bir mabed veya türbenin yanında ihtiyar-ı uzletle ibadet eden, mutekif" olarak tanımlanmaktadır.⁷⁵ Daha geniş şekilde ifade etmek gerekirse; her ne kadar zamanla Medine'de bulunanlar için de kullanılır hale gelse de ilk hâliyle, Mekkeli olmadığı hâlde misafirlik süresinden daha uzun süre burada kalan, Mescid-i Haram'da kalan ve ibadetle meşgul olan kimseleri ifade eden bir terimdir.⁷⁶ Mücavir olan isimlerden biri "tabi-i şeyhülharem-i Mekke-i mükerrerme" olarak kaydedilen Ahmed Efendi'dir.⁷⁷ Şeyhülharem Mekke'de Mescid-i Haram, Medine'de Mescid-i Nebvî'de ders veren, ilmiyle dikkat çeken alimlere, buralarda hizmet edenlerden sorumlu olan, Mekke ve Medine'nin idaresini üstlenen kişilere verilen bir unvandır.⁷⁸

Hissesi 1137/1725'te Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Mehmed'e geçen Küçük Mehmed Hoca da tabi-i nazır-ı darüşşifa şeklinde kaydedilmiştir.⁷⁹ Onun gibi tabi-i nazır-ı darüşşifa olan diğer isim ise Molla Hüseyin el-Kürdî'dir. Kendisi molla olarak kaydedilen 2 kişiden biridir. Diğer molla ise Abdurrahman bin Ali'dir. Her ikisi de incelenen dönem boyunca surrelerden müstefit olmuştur.⁸⁰

Şeyh unvanına sahip ve başlangıçtan sona kadar surre verilen isimlerden biri olan Şeyh Ömer ise delil olarak kaydedilmiştir.⁸¹ Malum olduğu üzere hacılara rehberlik eden kişilere delil denmektedir.⁸² Delil olanlardan biri olan Şeyh Ahmed bin Hüseyin, çalışma kapsamındaki üçüncü surre yılı itibarıyla hisse almaya başlamıştır.⁸³ Şeyh unvanı bulunmayan ancak delil olan 2 isim 1720-1730 aralığında surre almaya devam ederken, aynı zamanda şeyh olduğu anlaşılan Abdurrahman'ın ise iki yıl surre aldıktan sonra bir şerh ile öldüğüne işaret edilmiş ve hissesi 1724 itibarı ile Seyyid Abdullah bin Abdurrahman'a verilmeye başlamıştır.⁸⁴

⁶⁹ (5 Recep 1135/ 11 Nisan 1723) BOA. EV.HMK.SR.d, 890.

⁷⁰ Şemseddin Sami, *age*, s. 598.

⁷¹ (2 Recep 1136/ 27 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 901.

⁷² (18 Recep 1133/ 15 Mayıs 1721) (18 Recep 1133/ 15 Mayıs 1721) BOA. EV.HMK.SR.d, 853.

⁷³ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 840; (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1044.

⁷⁴ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 840.

⁷⁵ Şemseddin Sami, *age*, s. 1290-1291.

⁷⁶ Nebi Bozkurt, "Mücavir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara 2020, s. 444-445.

⁷⁷ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 840.

⁷⁸ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Şeyhülharem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, s. 90.

⁷⁹ (2 Recep 1136/ 27 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 901; (4 Recep 1137/ 19 Mart 1725) BOA. EV.HMK.SR.d, 924.

⁸⁰ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 840; (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1044.

⁸¹ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 840; (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1044.

⁸² Atalar, *age*, s. 203.

⁸³ (13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722) BOA. EV.HMK.SR.d, 877.

⁸⁴ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 840; (18 Recep 1133/ 15 Mayıs 1721) BOA. EV.HMK.SR.d, 853; (13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722) BOA. EV.HMK.SR.d, 877.

Her ne kadar mücavir olarak ifade edilmeseler de bazı isimlerin aslen Mekkeli olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda bahsi geçen Şeyh Ahmed bin Hüseyin'den önce surre alan Mehmed Efendi'nin Ayıntabî olarak kayıtlı olması,⁸⁵ 1135/1723 itibarıyla hissesi oğlu Şeyh Salim'e geçen Şeyh Abdullah'ın el-Basrî unvanına sahip olması, aslen Mekkeli olmadığına işaret etmektedir.⁸⁶ Yani görülüyor ki Mekke'de bulunan ve yerli olmayan isimler her zaman mücavir sıfatını taşımamaktadır. Dolayısıyla mücavirlik amacıyla orada bulundukları iddia edilememektedir. Derviş Mehmed'in aslen Urfalı olduğu, kayıtlı diğer derviş İbrahim'in ise Ayasofyalı bir mücavir olduğu görülmektedir. Derviş İbrahim Şeyh Mehmed Velidî'den sonra, 1724'ten itibaren surre payı almıştır.⁸⁷ Bu noktada kimi zaman surrelerin, sahipleri adına başkasına teslim edildiği de ilave edilebilir. Nitekim Derviş İbrahim'in bu manada hissesi ile ilgili, 1727'de vekili, 1728'de refiki olduğu söylenen muhtemel ki aynı kişi olan Derviş Süleyman'ın adı geçmektedir.⁸⁸

Şeyh Abdüsselam ez-Zemzemî, Seyyid Ahmed Buhurîzade, vefatından sonra 1722 yılı itibarı ile hissesi Şeyh Mehmed bin Şeyh Süleyman İtrî'ye devredilen Şeyh Ali İtrî'de olduğu gibi bazı isimlerin sonunda bulunan unvanların meslekî asıllı ve aileye ait bir unvan olduğu da ifade edilebilir.⁸⁹ Bu noktada, birkaç kez geçtiği üzere, bazı payların vefat vb. gerekçelerle el değiştirdiği, pay alan yeni isimlerin de genelde eski pay sahipleri ile akraba oldukları fark edilmektedir.

Surre alanlar arasında bulunan Hacı İsmail de dikkat çeken bir isimdir ve Bab-ı İbrahim'de sakin ve Ayn-ı Arafat meşedi olduğu anlaşılmaktadır. Ayn-ı Arafat veya diğer adıyla Ayn-ı Zübeyde, Arafat ile Tâif arasında çıkan ve Arafat üzerinden Mekke'ye ulaştırılan suyoludur.⁹⁰ Hacı İsmail'in vefatından sonra 1722 itibarıyla evladı surre almaya başlamıştır.⁹¹ Her yıl surre alan Mehmed Efendi bin Ahmed de "bacdar hatib" unvanıyla dikkat çekmektedir. Bacdar, yol emniyetini sağlamak karşılığında muayyen yerlerde, belli bir tarife göre para alan memura verilen addır.⁹² Surreden istifade eden isimler arasında 2 mezhep imamı bulunmaktadır. Her ikisi de tüm surre yıllarında pay almış olup bunlardan biri Hanefî imamı olan Şeyh Yasin,⁹³ diğeri Malikî imamı olan Seyyid Ömer'dir.⁹⁴

Mekke'de her yıl yalnız 1 saka surrenden yararlanmıştır. Sakalık bir unvan değil, meslek olması yönüyle dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti zemzem işiyle meşgul olan sıkaye görevlisinin hacıların su ihtiyacını karşılamada yetersiz kalması üzerine Mescid-i Haram'da çeşitli yerlerde, İslâm ülkelerinin her vilayetinden gelen hacılar için, sakalar görevlendirmişti.⁹⁵ Farklı yerlerden gelen hacılara zemzem dağıtmak üzere ayrı sakalar görevlendirilmesi, hizmetin aksamadan yürütülmesi ve hacıların ihtiyaçlarına derhal cevap vermek için yapılmış olmalıdır.⁹⁶ İncelenen defterlerde ismi geçen Süleyman Saka'nın ilk iki yıl surre alırken vefatından sonra kardeşi Saka Hüseyin surre almaya başlamıştır.⁹⁷

2.2. Medine'ye Gönderilen Surreler

Mekke'ye olduğu gibi Medine'ye de Recep ayı içerisinde yani eş zamanlı surreler gönderildiği görülürken 1133/1721, 1135/1723 ve 1138/1726 tarihlerinde surre tespit edilememiştir. Bununla birlikte 1140/1728 tarihli 2 ayrı surre defteri tanzim edildiği görülmektedir. Bunun mühim bir sebebi vardır. Çünkü bu tarihten itibaren yalnız vazifehorân için değil, 2 farklı grup için de surre gönderilmiştir. Dolayısıyla onlar için verilen surreler hakkında ayrı defter tutulmuştur.⁹⁸ Bununla beraber, bundan sonraki iki yıl ayrı defter tutulmasına gerek duyulmadan surre alanlar "cemaatler" olarak ayrılıp sıralı şekilde tek deftere kaydedilmiştir. Bu açıdan Mekke'yle ilgili defterlerdeki açıklamanın bir benzeri yazılarak; 1728 tarihli ve 1004 numaralı defterin başında, "Medine'de sakin Sâdat-ı Alevî ve Evlad-ı Benî Hüseyin'e", diğer bütün defterlerin başında ise "Medine'deki vazifehorâna" surre verildiğine işaret edilmiştir. Aşağıdaki tabloda Medine'ye gönderilen toplam surre miktarları, defterlere tahrir edildiği tarihleriyle beraber verilmiştir.

⁸⁵ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 840; (18 Recep 1133/ 15 Mayıs 1721) BOA. EV.HMK.SR.d, 853.

⁸⁶ (5 Recep 1135/ 11 Nisan 1723) BOA. EV.HMK.SR.d, 890.

⁸⁷ (2 Recep 1136/ 27 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 901.

⁸⁸ (12 Recep 1139/ 5 Mart 1727) BOA. EV.HMK.SR.d, 972; (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 986.

⁸⁹ (13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722) BOA. EV.HMK.SR.d, 877.

⁹⁰ Mustafa L. Bilge, "Aynizübeyde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 279.

⁹¹ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 840; (18 Recep 1133/ 15 Mayıs 1721) BOA. EV.HMK.SR.d, 853; (13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722) BOA. EV.HMK.SR.d, 877.

⁹² Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993, s. 144.

⁹³ (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 986; (12 Recep 1141/ 11 Şubat 1729) BOA. EV.HMK.SR.d, 1021.

⁹⁴ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 840; (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1044.

⁹⁵ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Zemzem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul 2013, s. 244.

⁹⁶ R. Hüseyin Biçer, *1699 Yılı Mekke Surre Defterleri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2018, s. 31.

⁹⁷ (13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722) BOA. EV.HMK.SR.d, 877.

⁹⁸ (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 1004.

Defter No	Tarih	Toplam Nefer/Pay Sayısı	Toplam Surre Miktarı
839	5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720	32	128 tuğralı altın
868	13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722	32	128 tuğralı altın
903	2 Recep 1136/ 27 Mart 1724	33	132 tuğralı altın
928	4 Recep 1137/ 19 Mart 1725	33	132 tuğralı altın
967	12 Recep 1139/ 5 Mart 1727	33	132 tuğralı altın
997	12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728	33	132 tuğralı altın
1004	12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728	47	94 tuğralı altın
1023	12 Recep 1141/ 11 Şubat 1729	80	226 tuğralı altın
1039	13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730	80	226 tuğralı altın

Tablo 2. Medine'ye Gönderilen Surreler

Vazifehorân için Mekke'ye gönderilenlerde olduğu gibi Medine'ye gönderilenlerde de dönem içerisinde bir artış yaşanmıştır. 1724 yılından itibaren kütüphane vakfından 132 tuğralı altın, surreye konu olmuştur. Surre, dağıtılan kişi sayısında yaşanan artışla birlikte toplam surre payı 32 kalemden 33'e çıkmıştır. Mekke'dekine benzer şekilde Medine'de toplam surre miktarında artış, evlad-ı Seyyid Mehmed bin Sultan Mir Medine ed-daî-i eczaya 4 tuğralı altın verilmesi ile gerçekleşmiştir.⁹⁹

Vazifehorân arasında 1720 ve 1722'de 10 şeyh, 9 seyyid, bunlar hariç olmak üzere 4 efendi tespit edilmiş, ayrıca 1 molla, 1'i şeyhülharem olmak üzere 2 ağanın da surre aldığı görülmüştür. 1724'te seyyid ve şeyh sayısı 1'er kişi azalmıştır. Geri kalan sürede bu sayı, Sâdat-ı Alevî ve Evlad-ı Benî Hüseyin cemaatlerinden isimler hariç tutulduğunda seyyid unvanı bakımından sabit kalmış, şeyh unvanlı olanların sayısı zaman içinde değişmiştir. 1727'de efendi unvanlı kişi sayısı 5 olmuştur. Burada sayılar belirtilirken kişi isimleri esas alınmamıştır, yani bazen unvan sayıları aynı kalsa dahi, bu unvanları taşıyan kişilerin değiştiği ifade edilmelidir.

İncelenen dönemin başından sonuna kadar 21 kişi değişmeden surrenden istifade etmiştir. Bunlardan biri şeyhülharem ağa nazır-ı ecza olarak kayıtlıdır. Onun gibi, hafız-ı ecza olarak kaydedilen Mustafa Güğümbaşızade de her yıl surre almıştır. Kendisinin meşedbaşı olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde, her sene surre alan isimlerden biri Şeyh Yahya Gulam nakibü'l-ferraşındır. Ferraş Osmanlılarda, çeşitli vakıf eserlerin temizliği ile ilgilenen, mefruşatını serip toplayan hizmetlileri ifade eden bir anlamda kullanılmıştır.¹⁰⁰

Medine'de surrenden müstefit olanlar arasında mücavir oldukları kayıtlı olanların sayıca azlığı dikkat çekmektedir. Buna göre, ancak 2 mücavir ismin surre aldıkları tespit edilmiştir. Bunlardan biri aynı zamanda hacı unvanlı Hacı Mehmed'dir ki, Şeyh Ahmed yerine 1727'de surre almıştır.¹⁰¹ Sonraki yıl yine Şeyh Ahmed'in adına rastlanmakla birlikte,¹⁰² Şeyh Ahmed'in hissesi son iki surre yılında kardeşi İbrahim'in evladına geçmiştir.¹⁰³ Bu arada bahsi geçen İbrahim'in incelenen dönemde her yıl surre alan Şeyh İbrahim olduğu düşünülmektedir. Aynı aileden birkaç ismin tek ya da ayrı kalemlerde surre alması rastlanır bir durumdur. Medine'de mücavir diğer isim ise, teberdar-ı sabık Hüseyin Efendi'dir. Hüseyin Efendi 1727 itibarıyla surre almaya başlamıştır.¹⁰⁴ Teberdar, Osmanlı Devleti'nde birûn görevlilerinden biri olan baltacının Farsça karşılığıdır.¹⁰⁵ Hüseyin Efendi'nin daha önce bu işle meşgul olduğu anlaşılmaktadır. Ondan önce, Şeyh İbrahim'in surre aldığını da belirtmek gerekmektedir.¹⁰⁶

Saka unvanına 1720'de iki yerde rastlanmaktadır. Bunlardan ilkinde Seyyid Mehmed saka-i Medenî olarak kayıtlı kişinin, ilk iki yıl surre aldığı,¹⁰⁷ sonraki yıl hissesinin başkasına geçtiği anlaşılmaktadır ve burada da er-Rumî sıfatına rastlanması memleket temelli asla dair bir ipucu sunmaktadır.¹⁰⁸ Değişim bir sonraki yıl da yaşanmış, Ali bin Merhum Said Çelebi ibn Hasan Kethüda 1725'ten itibaren surre alan isim olmuştur. Bu manada her ne kadar surre alan şahsa ait olmasa da kethüda unvanına rastlanmış olması bir istisnayı teşkil etmektedir.¹⁰⁹ Diğer saka ise, Seyyid Ahmed'in kaydında geçmektedir. Onun ah-i Abdurrahman saka şeklinde kaydedildiği ve ilk iki

⁹⁹ (2 Recep 1136/ 27 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 903.

¹⁰⁰ Tahsin Yazıcı, Mehmet İpşirli, "Ferraş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1995, s. 408.

¹⁰¹ (4 Recep 1137/ 19 Mart 1725) BOA. EV.HMK.SR.d, 928; (12 Recep 1139/ 5 Mart 1727) BOA. EV.HMK.SR.d, 967.

¹⁰² (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 997.

¹⁰³ (12 Recep 1141/ 11 Şubat 1729) BOA. EV.HMK.SR.d, 1023; (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1039.

¹⁰⁴ (12 Recep 1139/ 5 Mart 1727) BOA. EV.HMK.SR.d, 967.

¹⁰⁵ Abdülkadir Özcan, "Baltacı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, s. 34.

¹⁰⁶ (4 Recep 1137/ 19 Mart 1725) BOA. EV.HMK.SR.d, 928.

¹⁰⁷ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 839; (13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722) BOA. EV.HMK.SR.d, 868.

¹⁰⁸ (2 Recep 1136/ 27 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 903.

¹⁰⁹ (4 Recep 1137/ 19 Mart 1725) BOA. EV.HMK.SR.d, 928.

yıl surre aldığı görülür.¹¹⁰ 1724'ten itibaren hissesi oğlu Seyyid Mehmed'e geçmiştir.¹¹¹ Bununla birlikte es-Sekkaf Alevî olarak geçmesi mensubu olduğu topluluğa da işaret etmektedir. Bâ Alevî, başlarda kurucusu Alevî bin Ubeydullah'a nispetle bu adı almış, zamanla kollara ayrılması nedeniyle aşiret, kabile gibi daha geniş bir anlam yüklenen, Suudî Arabistan seyyid ve sufilerinin mensup olduğu, Hadramut'un Terim kasabası ve yakınlarında yaşamış köklü bir ailedir ve Sekkâf da kollarından biridir.¹¹² Yukarıda bahsedilenler haricinde Alevî olduğu anlaşılan isimler iki ayrı kalemde daha surre almışlardır. Yeri gelmişken ifade edilmesi gereken bir husus surreten yararlananların adlarında, çeşitli cemaat, aile, yer adı vb. bulunmasıdır. Bunlar nesep ve memlekete dair önemli ipuçları sunmaktadır. Nitekim surre alan bazı isimlerde; es-Sindî, el-Berzencî, el-Basrî, ed-Divriğî, Diyarbekrî, Manastırî, el-Amudî, el-Mağribî, el-Hobevî, Ensarîzade, Adanavî, el-Kürdî, el-Urfî ifadeleri geçmektedir.

Vefat sebebiyle mahlul olan surrelerin yeni birine verildiği görülmektedir. Bu da yukarıda da bahsi geçtiği üzere bazen, akraba olan isimlerden birine verilmek suretiyle olurdu. Nitekim; ilk iki yıl surre alan Şeyh Osman el-Amudî'nin yerine 1724 itibarı ile evlad-ı Şeyh Osman el-Amudî'ye surre verildiği takip edilmektedir.¹¹³ Bu değişikliğin sebebi Şeyh Osman'ın vefatıdır. Bununla ilgili bir belgede, Medine'de Ravza-ı Mutahhara'da cüzhân olan Şeyh Osman el-Amudî'nin ölümü sebebiyle hissesinin oğlu Hacı Kalfa'ya tevcih edildiği yazılmıştır.¹¹⁴

Molla tabirine iki yerde rastlanmaktadır. Buna göre, “Molla Mehmed Yahya bin Hacı Osman oda aşçısı” olarak kaydedilen kişi her yıl surreten istifade etmiştir. Molla tabirinin diğer geçtiği yer ise “Seyyid Abdülaziz vekil-i ders-i molla efendi” şeklindedir. Dolayısıyla bizzat surre alan kişi molla olmamakla beraber ders vekili olması hasebiyle farklılık ve önem arz etmektedir. Seyyid Abdülaziz'in 1720 ve 1722 yıllarında surre aldığı tespit edilmiştir.¹¹⁵ Bu aşamada benzer bir meslekî unvan Mehmed Efendi bin Şeyh Sadeddin el-Basrî'nin surre kaydında bulunmaktadır. el-Müderriş unvanının geçtiği bu isme her yıl surre verilmiştir.

Molla tabiri gibi müftü ifadesine de iki yerde tesadüf edilmektedir. Buna göre her sene surre alan isimlerden biri olan Şeyh Tahir'in şafî müftüsü olduğu anlaşılmaktadır. Müftü olan diğer isim Seyyid Mehmed de her yıl surre alanlardan biridir. Hacı unvanlı 1 kişi surreten müstefit olmuştur. Bu isim, başlangıçtan incelenen dönemin sonuna kadar surre alan Hacı Hüseyin'dir ve Adanavî, yani Adanalı olduğu görülmektedir.

Surre alanlar içerisinde diğerlerinden meslekî anlamda farklılık arz eden isimlerden biri, kâtib-i cerâye olarak kaydedilen Mustafa Efendi olup her yıl surreten istifade etmiştir. “Hak edenlere ayrılan bir nevi sadaka” manasına gelen cerâye tabirine ilk kez Mısır Eyaletine ait belgelerde, XVI. asrın ikinci yarısı itibarı ile tahsis edilmiş muayyen bir miktar hububatı karşılayan anlamda rastlanmıştır. Her sene Mısır'dan çıkan Haremeyn suresiyle birlikte gönderilen Haremeyn cerâyesi, Haremeyn mücavirlerinden ulema, şeyhler, fakirlere verilir, cami ve zaviye vb. kurumlar da bundan yararlanabilirdi.¹¹⁶ Görüldüğü gibi Medine'de Mustafa Efendi'nin bu hizmetin kâtipliğini yaptığı ve herkesle eşit miktarda surre aldığı anlaşılmaktadır.

1728 yılında 2 farklı cemaate de surre gönderildiği ifade edilmişti. Kastedilen cemaatlerden ilki *Sâdat-ı Alevî* olarak belirtilen gruptur. Sâdat, “efendi, bey, kerim, faziletli” gibi anlamlara gelen seyyid kelimesinin çoğuludur.¹¹⁷ Alevî ise, ilk devirlerde, Hz. Ali'nin Hz. Fatıma dışındaki eşlerinden olan çocukları için kullanılırken sonraları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan olanlar için kullanılmaya başlayan ve zamanla Alevî bin Ubeydullah'ın soyundan gelenlere söylenen bir tabirdir.¹¹⁸ Emevîlerin son dönemlerinden itibaren Hz. Ali'nin, bilhassa Hz. Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelenler için seyyid, şerif, emîr lakaplarının yanında Alevî tabiri de kullanılmaya başlamıştır.¹¹⁹ Sâdat-ı Alevî, yukarıda bahsi geçen Alevî bin Ubeydullah'ın soyundan gelen seyyidlerin oluşturduğu, ehl-i beyt aileleri arasındaki en büyük sülaledir ve Bâ Alevî seyyidlerinin teşkil ettiği tarikat da Aleviyye Tarikatı veya Tarikatü's-Sâde Âl-i Bâ Alevî olarak bilinmektedir.¹²⁰ İncelenen surrelerde, Sâdat-ı Alevî adıyla 33 isim kayıtlı olup her birine 2'şer olmak üzere toplam 66 tuğralı altın verildiği tespit edilmiştir. İçlerinde kadınların da olması dikkat çekicidir. Buna göre; 1728 ve takip eden yılda 6 kalem surre, Sâdat-ı Alevî mensubu kadınlara verilmiştir.¹²¹ 1730'da bu sayı 5'e düşmüştür.¹²² Bu 6 kalemden 1'i Seyyid Mehmed'in kızları Şerife ve Hatice, diğeri seyyid unvanlı bir Alevînin kızlarına müşterek istifade etmeleri imkânıyla verilmiştir. Yalnız ismiyle kaydedilen Şerife Kadriye haricindeki kadınların, seyyid unvanlı kişilerin

¹¹⁰ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 839; (13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722) BOA. EV.HMK.SR.d, 868.

¹¹¹ (2 Recep 1136/ 27 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 903.

¹¹² Sâmî es-Sakkâr, “Bâ Alevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, s. 355.

¹¹³ (2 Recep 1136/ 27 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 903.

¹¹⁴ (8 Cemaziyelahir 1136/ 4 Mart 1724) BOA. AE.SAMD.III, 39/3756.

¹¹⁵ (5 Recep 1132/ 13 Mayıs 1720) BOA. EV.HMK.SR.d, 839; (13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722) BOA. EV.HMK.SR.d, 868.

¹¹⁶ Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Cerâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, s. 390.

¹¹⁷ Mustafa Sabri Küçükbaşcı, “Seyyid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, s. 40.

¹¹⁸ Maruf Toprak, *Son Dönem Aleviyye Şeyhlerinden Fadl B. Alevî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2018, s. 95.

¹¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Alevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, s. 368.

¹²⁰ Toprak, *agt.* s. 2, 39-40, 94-95, 100.

¹²¹ (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 1004; (12 Recep 1141/ 11 Şubat 1729) BOA. EV.HMK.SR.d, 1023.

¹²² (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1039.

kızı olduğu tespit edilmiştir. Bu noktada, isim olarak kullanılanlar hariç olmak üzere, bazılarının isimlerinin önünde geçen şerife isminin, unvan olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Surre alan Sâdat-ı Alevî mensubu erkekler hâliyle ya seyyid ya da seyyid unvanlı birinin evladı olarak kayıtlıdır. İçlerinden yalnız bir ismin, Seyyid Abdurrahman'ın evlilik hasebiyle bu istifadeyi sağladığı düşünülmektedir.¹²³

1728 yılında surre alan, Medine'de sakin diğer cemaat ise, *Evlad-ı Benî Hüseyin*'dir. Sâdat-ı Alevîye nispetle, Evlad-ı Benî Hüseyin'den daha az kişi surrenden yararlanmıştır. Buna göre kaydedilen 14 kalemin her birine, 2'şer adet olmak üzere gönderilen toplam surre miktarı 28 tuğralı altındır. Evlad-ı Benî Hüseyin olmaları hasebiyle doğal olarak surre alanların hepsi seyyid veya seyyid unvanlı birinin evladıdır. Bununla birlikte, yalnız son yıl bir kadının, Şerife Fatma bint Mehmed ibn Caiz el-Hüseynî'nin surre aldığı görülmektedir.¹²⁴

Tablo 2'de 1728 tarihli 1004 numaralı defterin karşısında gösterilen surre miktarı, Sâdat-ı Alevî için verilen 66 tuğralı altın ile Evlad-ı Benî Hüseyin için verilen 28 tuğralı altının "cem'an yekûnunu (toplamı)" göstermektedir.¹²⁵ Dolayısıyla tabloda 1728 yılına ait 997 ve 1004 numaralı iki deftere ait veriler toplandığında, bahsi geçen tarih itibarı ile Medine'ye bir yılda gönderilen surre miktarının vazifehorâna verilenler de dâhil olmak üzere 226 adet tuğralı altına ulaştığı görülür. Bu miktar geri kalan iki yıl boyunca da sabit kalmıştır.¹²⁶

3. Fatma Sultan'ın Darülhadis ve Kütüphane Vakfı ile Mekke ve Medine'ye Gönderilen Surreler

Daha evvel de yeri geldikçe ifade edildiği üzere, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, Lale Devri'nde imar faaliyetleri, vakıf eserleri ve sanatsal faaliyetlere öncülük etmesi ve katkı sağlaması ile bilinen bir devlet adamıdır. III. Ahmed'in damadı olması ve sadaret vazifesi onun bu yönde faaliyet göstermesini destekleyen bir unsur olmuştur. Paşa, yalnız İstanbul'da değil memleketi Nevşehir'de de imar faaliyetlerinde bulunmuş, burada da bir külliye inşa ettirmiştir.¹²⁷ Aynı şekilde zevcesi Fatma Sultan da birçok eser bina ettirmiş ve bunlardan kendi adıyla anılan cami gibi bazıları, günümüze ulaşmamıştır.¹²⁸ Yaptırdığı cami ve çeşmeye, babası III. Ahmed tarafından temlik olarak verilen Valide Sultan Yalısı ve Vidos Bahçesi olarak bilinen çiftlik mülkünü vakfetmiş olması muhtemeldir.¹²⁹ Babıali karşısında yer alan caminin yerinde eskiden Terzibaşılardan Piri Ağa'nın mescidi bulunuyordu ve İbrahim Paşa bu mescidin bitişiğinde bir saray yaptırdı Fatma Sultan da harap olmuş bu yapıyı 1140'ta ihya ederek burada cami yaptırmıştı.¹³⁰ Çağaloğlu Hamamı'nın olduğu yerde de Fatma Sultan'ın Patrona Halil İsyanı sırasında yıkılan sarayı vardı.¹³¹

Damat İbrahim Paşa'nın İstanbul'da inşa ettirdiği en önemli yapı Şehzadebaşı'ndaki külliyesidir. Külliye dair 1141/1729 tarihli vakfiye sureti, İbrahim Paşa'nın külliye Fatma Sultan ile müştereken Şehzadebaşı'ndaki mülk arazileri üzerinde yaptırdığını, külliye 13 hücreli medrese, bunun dershanesi ve kütüphanesi, sebil, şadırvan ve çeşmeden müteşekkil olduğunu belgelemektedir.¹³² Külliye yapılarına gelir kaynağı olmak üzere, daha sonra (1729) Direklerarası Caddesi (Şehzadebaşı) boyunca uzanan 82 vakıf dükkândan oluşan bir arasta ilave edilmiştir.¹³³ Bunun dışında masraflarını karşılamak maksadıyla külliye evkafı içerisinde; Aydın Sancağı'nın Güzelhisar nahiyesinde bulunan 2 köy ve Karlılı'nda 1 köy, Paşa Sancağı'nın Manastır Nahiyesi'nde Manastır mukataaları, Nakşa Adası'nda tarla, bağ ve bahçe türünden araziler yer almaktadır.¹³⁴ Bu emlakın hasılatı yalnız külliye için ayrılmamış, bir kısmı başka yerlere ve Haremeyn'deki çeşitli vazifelilere tahsis edilmiştir.¹³⁵

Külliye tamamlanması uzun zaman almış, külliye ait yapılar, İbrahim Paşa'nın 1718-1730 arasındaki sadareti sırasında yapılmıştır.¹³⁶ Râşid Tarihi'nde, Şehzadebaşı Camisi civarında Eskiodalar karşısında yapımına

¹²³ (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 1004; (12 Recep 1141/ 11 Şubat 1729) BOA. EV.HMK.SR.d, 1023; (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1039.

¹²⁴ (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1039.

¹²⁵ (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 1004.

¹²⁶ (12 Recep 1141/ 11 Şubat 1729) BOA. EV.HMK.SR.d, 1023; (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1039.

¹²⁷ M. Münir Aktepe, "Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya Âid İki Vakfiye", *Tarih Dergisi*, 11/15, 1960, s. 151; Salih Çiğdem, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesinin Sosyal ve Kültürel Hayata Katkısı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2019, s. 39-50.

¹²⁸ Semavi Eyice, "İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 43, 1987, s. 483; Semavi Eyice, "Fatma Sultan Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1995, s. 262.

¹²⁹ Uluçay, *age*, s. 85.

¹³⁰ İbrahim Hilmi Tanışık, *İstanbul Camileri*, C. 1, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2023, s. 356; Eyice, *age*, s. 262-263.

¹³¹ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2011, s. 311.

¹³² Semavi Eyice, "Damat İbrahim Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 443; Aktepe, *age*, s. 155.

¹³³ Aktepe, "Damat İbrahim Paşa", s. 442; Erkan Atak, "Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Külliyesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Sanat Tarihi Dergisi*, 31/2, 2022, s. 981.

¹³⁴ Aktepe, "Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya Âid İki Vakfiye", s. 155-156.

¹³⁵ Aktepe, *age*, s. 156-157.

¹³⁶ Eyice, *age*, s. 443.

başlanan darülhadis¹³⁷ ile kütüphanenin 1132/1720’de tamamlandığı yazılmış ve açılışı detaylı bir şekilde anlatılmıştır.¹³⁸ Vakfiyenin dokuz yıl sonra tanzim edilmiş olması Damat İbrahim Paşa’nın, Nevşehir’de yaptırdığı külliye’nin tamamlanmasının beklenmesinden kaynaklanmış olmalıdır.¹³⁹

Külliye avlusunun güney, doğu ve batı cephelerini çevreleyen hücrelerden oluşan darülhadisin 13 hücresi olduğu vakfiyede yazılmış olmakla birlikte, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda düzenlenen defterlerde, hücre sayısında farklılıklar olması, zamanla buna bazı eklemeler yapıldığına işaret etmektedir.¹⁴⁰ Eyice, bu 13 hücreden 3 tanesinin dikdörtgen yapılı ve üstlerinin aynalı tonozlarla örtülü, bunların 2’sinin de kubbeli bir eyvanla birbirine bağlı olduğunu belirtirken bunların yalnızca medrese hücresi olmayıp başka amaçla da kullanıldığı ihtimalini değerlendirmektedir.¹⁴¹ Kütüphane ise külliye avlusunun kuzeydoğusunda, kare ölçülerde inşa edilmiştir.¹⁴²

Külliye’ye hasredilmiş emlakla ilişkin olarak Osmanlı Arşivi’nde yer alan çeşitli kayıtlar da darülhadis ve kütüphane vakfının gelir kaynakları ve idaresi hakkında önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda; Evasıt-ı Şaban 1132/ 28 Haziran-6 Temmuz 1720 tarihli hüküm ve suretlerinde bina edilen dersane masraflarının gelirleri için hazırlanmış temliknamenin mahallinde (Paşa Sancağı’nda Manastır, bağlı köy ve mezra mukataasında) tahriri için muharrir ve kâtip tayin edildiği, ayrıca onlardan Dragos Mukataası’nı ve Aydın’ın Güzelhisar Nahiyesi’ndeki köy ve mezarları da kaydetmelerinin istendiği anlaşılmaktadır.¹⁴³ Bu yerler, serbestiyet üzere idare edilmiştir.¹⁴⁴ Zaman zaman, bu mukataalardaki halktan ödemekle yükümlü olduklarından daha fazla vergi istenerek onlara sıkıntı verilmemesi, tazyike sebep olunmamasına dair emirler çıkarılmıştır.¹⁴⁵ Kimi zaman voyvoda veya mütesellimler bu mukataalara müdahalede bulunup halkın gücünün yettiğinden daha fazla vergi talep etmişlerse, bu zulüm olarak değerlendirilmiş ve bunun önüne geçmek üzere, görevlerin vakıf zabıtları tarafından ele alınması istenmiştir.¹⁴⁶ Ödemelerin zamanında yapılması da önem arz etmiştir. Nitekim, darülhadis ve kütüphane için Nakşa Adası’ndaki tarla ve bağlardan tahsil edilen 800 kuruş muaccelin gönderilmesi, ayrıca burası için ayrılmış 8 sehinden 6’sının hududlarının belirlenmesi hakkında Evail-i Cemaziyelahir/ 30 Mart-8 Nisan 1721 tarihinde yazılan emir, bu konuya örnek olarak gösterilebilir.¹⁴⁷ Dersane, kütüphane, sebil ve çeşme vakfına ait yerlerin güvenliğinin sağlanması bir hayli önemliydi, bu sebeple de çeşitli emirler çıkarılmıştır. Nitekim Karlılı Sancağı’ndaki köylerin muhafazası ve taarruzdan kaçınılması Evail-i Rebiülevvel 1134/ 20-29 Aralık 1721 tarihli hükümle istenmiştir.¹⁴⁸ Benzer şekilde Evahir-i Şaban 1138/ 24 Nisan- 2 Mayıs 1726’da yine Karlılı Sancağı’nda dersane vakfına ait Dragos Mukataası’nın idaresine diğer idareciler tarafından müdahale edilmemesi, idarenin mukataa zabıtlarınca sağlanması yazılmıştır.¹⁴⁹

Fatma Sultan’ın darülhadis ve kütüphane vakfından Mekke ve Medine’ye gönderilmiş surrelerin kayıtlı olduğu 13 defter incelenmiştir. Bu defterlerden ilki 1133/1721 tarihlidir. Son defter ise Sultan III. Ahmed’in tahttan indirildiği 1142/1730 yılına tarihlenmektedir. Bunlardan 8 tanesi Medine’ye gönderilmiş surrelerin kaydını içermektedir. Geriye kalan 5 tanesi ise Mekke’ye gönderilen surre kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterlerde surrelerin kuruş¹⁵⁰ cinsinden verildiği görülmektedir. Mekke ve Medine’ye gönderilen surreler, 13 surre defterinin sunduğu çerçevede aşağıda ele alınmıştır.

3.1. Mekke’ye Gönderilen Surreler

İncelenen defterlerden Fatma Sultan’ın yukarıda bahsi geçen darülhadis ve kütüphane vakfından Mekke’ye gönderilen surrelerin kaydedildiği defter sayısı 5’tir. Bu defterlerden ilki 1726 yılına tarihlenmektedir. Bu tarihten itibaren 1730 yılına kadar Mekke’ye her yıl Hac döneminde surre gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda bütün surrelerin Recep ayı içerisinde tarihlendiği belirtilmelidir. Defterlerin başında, “surre yılıyla birlikte, padişahın kızı ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın zevcesi olduğu belirtilerek Fatma Sultan’ın, İstanbul’da Şehzade Sultan

¹³⁷ Yer, mekân, ev gibi anlamlara gelen “dâr” ile hadis kelimesinin birleşmesinden oluşan darülhadis, hadis okutulan yer manasına gelmektedir. Bu işlevdeki mekânlara ayrıca dârü’s-sünne, dârü’s-sünneti’n-nebeviyye veya “dârü’s-sünneti’l-Muhammediyye de denilmektedir. Nebi Bozkurt, “Dârülhadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 527.

¹³⁸ Râşid Mehmed Efendi, *age*, s. 1184.

¹³⁹ İsmail E. Erünsal, “Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, s. 449.

¹⁴⁰ Atak, *agm*, s. 984-985.

¹⁴¹ Eyice, *agm*, s. 444.

¹⁴² Atak, *agm*, s. 984.

¹⁴³ (20 Şaban 1132/ 27 Haziran 1720) BOA. A.DVNSMHH.d, 129/1078, 1079, 1080.

¹⁴⁴ (20 Muharrem 1136/ 20 Ekim 1723) TS.MA.e, 852/26; (10 Muharrem 1139/ 7 Eylül 1726) BOA. A.DVNSMHH.d, 133/1057.

¹⁴⁵ (11 Zilkade 1133/ 3 Eylül 1721) BOA. AE.SAMD.III, 162/15882; (29 Zilkade 1136/ 19 Ağustos 1724) BOA. C.EV., 333/16946; (29 Cemaziyelahir 1134/ 16 Nisan 1722) BOA. A.DVNSMHH.d, 130/1025, 1026.

¹⁴⁶ (10 Muharrem 1139/ 7 Eylül 1726) BOA. A.DVNSMHH.d, 133/1057; (20 Muharrem 1139/ 17 Eylül 1726) BOA. A.DVNSMHH.d, 133/1070.

¹⁴⁷ (10 Cemaziyelahir 1133/ 8 Nisan 1721) BOA. A.DVNSMHH.d, 130/249.

¹⁴⁸ (10 Rebiülevvel 1134/ 29 Aralık 1721) BOA. A.DVNSMHH.d, 130/797.

¹⁴⁹ (29 Şaban 1138/ 2 Mayıs 1726) BOA. A.DVNSMHH.d, 133/719.

¹⁵⁰ Osmanlı piyasalarında Avrupa menşeli kuruşların tedavülü daha eskiye gitmekle beraber, Osmanlı büyük boy gümüş sikkesi olan ilk kuruşlar XVIII. yüzyılın başlarında esedi kuruşların standardında ve 120 akçe (40 para) rayiçe basılmıştır. Halil Sahillioğlu, “Esedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, s. 369; Şevket Pamuk, “Kuruş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, s. 458.

Mehmed Han Camisi yanında bulunan darülhadis ve kütüphane vakfından Mekke-i Mükerrerme'deki vazifehorâna ilişkin defter" olduğu yazılmıştır. Mekke'ye gönderilen bu surrelerin "*cemaat-i eczahânân-ı mezkurîn*" olarak ifade edilen cüz okuyucuları için verildiği belirtilmiş ve ardından surrenden pay alanlar sıralanmıştır. En sonda mühür kısmından önce, toplam kişi sayısı ve surre miktarı ile tarih yazılmıştır.

Defter No	Tarih	Toplam Nefer/Pay Sayısı	Toplam Surre Miktarı
954	7 Recep 1138/ 11 Mart 1726	10	186 kuruş
976	12 Recep 1139/ 5 Mart 1727	11	208,5 kuruş
1001	12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728	11	208,5 kuruş
1025	12 Recep 1141/ 11 Şubat 1729	11	208,5 kuruş
1052	13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730	11	208,5 kuruş

Tablo 3. Mekke'ye Gönderilen Surreler

Tablo 3 ilgili defterler, surrelerin tahrir edildiği tarihler ve dağıtılan toplam miktarları göstermektedir. Tabloya bakıldığında 1726 yılı haricinde dağıtılan surrelerin aynı miktarda olduğu dikkat çekmektedir. Bu, bahsi geçen vakıflardan her yıl sabit bir miktar tahsis edildiğini ifade etmektedir. Bu noktada surre verilen ve defterde nefer tabiriyle ifade edilen kişi sayısının da önem arz ettiği belirtilmelidir. Nitekim; 1726 tarihinde 10 kalemden oluşan bir cüz okuyucu ve vazifeli gruba surre verilirken sonraki yıllarda surre alanlar arasına 1 kişi daha katılmış, hâliyle verilen surre miktarı 11 kaleme yükselmiştir. 1140/1728 tarihli defterde surrelere "resid" notu düşülmüştür.¹⁵¹

Mekke'de surre dağıtılanların unvanlarına bakıldığında; 1726 ve 1730 yılında 7, diğer tarihlerde 8 kişinin en çok rastlanan "şeyh" unvanına sahip oldukları tespit edilmiştir. Şeyh Yahya, Şeyh Ahmed bin Hüseyin, Şeyh İsa bin Said, Şeyh Mahmud bin Davud, Şeyh Abdülkerim, Şeyh Kara Abdullah, Şeyh Said bin Hüseyin, Şeyh Mehmed bu unvana sahip kişilerdir. Bunlardan Şeyh Mehmed'in adı 1726 tarihli defterde geçmemekte, herhangi bir surre kaydı yer almamaktadır.¹⁵² 1139/1727 yılından itibaren ise kendisi ve evlat ve aile efradı için hasene ve bahşiş olarak surre verildiği kaydedilmiştir.¹⁵³ Böylelikle yukarıda da belirtildiği üzere, bu tarihten itibaren surre alanların sayısı 11'e ulaşmıştır. Son defterde de bir değişikliğin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre başından beri Şeyh Yahya surre alırken 1142/1730 tarihli son kayıta, diğer hak edenler sabitken onun adına rastlanmamakta, Yahya Efendi'ye tabi olduğu anlaşılan Ahmed bin Süleyman'a surre verildiği görülmektedir.¹⁵⁴ Bu durum, 1140/1728 ve 1141/1729 tarihli surre defterlerine 1141/1729 tarihiyle not düşülmüştür.¹⁵⁵ Burada belli ki bir tarikat mensubiyeti ifade edilmektedir, şahsî bir bağlılık kast edilmemektedir.

Şeyhlerden bazılarının Mekke'nin yerlisi olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela, Şeyh Yahya Bursalıdır. Bunun yanında şeyhlerin bazıları "*mücavir*" sıfatıyla anılmıştır. Mekke'de mücavir olan isimlerden biri yine Şeyh Yahya'dır. Şeyh Yahya Efendi Bursevi adlı mücavirin III. Ahmed vakfından da pay alan kişi olduğu düşünülmektedir. Zira aynı ad ve unvanla başka bir şahsın kaydedilmiş olması çok olası görünmemektedir. Surrenden istifade eden diğer mücavirler ise Şeyh Abdülkerim el-Hindî ve Şeyh Kara Abdullah'tır. Anlaşıldığı üzere mücavir sıfatıyla Mekke'de bulunan isimler buranın yerlisi olmadıklarına göre, Mekke'de ibadetle meşgul olmak gayesiyle bulunmuşlardır. Şeyh Kara Abdullah ayrıca delil olarak kaydedilmiştir. Bu husus bazı mücavirlerin yalnız ibadetle meşgul olmak gayesi ile değil, aynı zamanda hacılara ibadetleri ve ziyaretleri esnasında rehberlik etmek amacıyla da burada bulunduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bu meşgulliyetleri onların uzun süre Mekke'de kalmalarına zemin hazırlamış görünmekte, aynı zamanda hacı adaylarına rehberlik edecek seviyede bilgi ve tecrübe edindiklerini ifade etmektedir. Delillik yapan diğer şeyhler ise Şeyh Ahmed bin Hüseyin ve Şeyh Said bin Hüseyin'dir. Şeyh Said bin Hüseyin'in cüzhân ve hafız-ı ecza olduğu da ayrıca belirtilmelidir. Şeyhlerden 2'sinin saka olarak adları geçmektedir. Bunlar Şeyh İsa bin Said ve Şeyh Mahmud bin Davud'dur.

Şeyh haricinde rastlanan unvanlardan biri de seyyiddir. Kayıtlardan biri Seyyid Mehmed bin Seyyid Ali'nin evladına, diğeri bizzat Seyyid İsmail Efendi bin Seyyid Ataullah'a surre verildiğini göstermektedir. Seyyid İsmail Efendi'nin makam-ı Hanefî'nin imamı olduğu da kayıtlara yansıyan önemli bir bilgidir. Makam-ı Hanefî, Kabe'nin kuzeyinde bulunan ve Kanuni Sultan Süleyman zamanında onarılmış bir yer olup 1265'te tayin edilmiş imamların vakit namazlarını kıldırması için Memlük Sultanı I. Baybars zamanında yapıldığı düşünülen dört

¹⁵¹ (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 1001.

¹⁵² (7 Recep 1138/ 11 Mart 1726) BOA. EV.HMK.SR.d, 954.

¹⁵³ (12 Recep 1139/ 5 Mart 1727) BOA. EV.HMK.SR.d, 976.

¹⁵⁴ (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1052.

¹⁵⁵ (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 1001; (12 Recep 1141/ 11 Şubat 1729) BOA. EV.HMK.SR.d, 1025.

mezhep alanından biridir.¹⁵⁶ Dolayısıyla imamının Fatma Sultan'ın adı geçen vakıflarından gönderilen surrelerle hediyeleştirilmiş olması dikkat çekicidir. Yukarıda, III. Ahmed'in kütüphane vakfından istifade eden Hanefi ve Maliki imamlar tespit edildiği belirtilmişti.

Defterlerde surre verilen 1 derviş tespit edilmiştir. Bunun, yukarıda diğer unvanlar ifade edilirken de belirtilen “mücvir” sıfatıyla birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bahse konu olan Derviş Mehmed mücvirin Urfalı olduğu bilgisi de mevcuttur.

1726 tarihli defterde, Fatma Sultan'ın darülhadis ve kütüphane vakfından toplamda 186 kuruş surre gönderilmiştir.¹⁵⁷ Bu surrelerin, 10 kişiye dağıldığı, Şeyh Said bin Hüseyin haricindeki şeyh, derviş, saka, mücvir fark etmeksizin yukarıda bahsi geçen herkese eşit miktarın verildiği tespit edilmiştir. Buna göre her birine o sene için 18 kuruş verilirken Şeyh Said bin Hüseyin'e 24 kuruş verilmiştir. Bu durumda, şeyhler arasında Şeyh Said bin Hüseyin'i diğerlerinden ayıran sebebin ne olduğu sorusu akla gelecektir. Burada ona, yukarıda belirtilen iki ayrı vasfı sebebiyle surre verildiği ifade edilmelidir. Bunlardan ilki cüzhân oluşudur ki bu sebeple kendisine diğer kişilerde olduğu gibi 18 kuruş verilmesi uygun görülmüştür. Şeyh Said'in bir özelliği de hafız-ı ecza olmasıdır. Bu sebeple takdir edilen miktar ise 6 kuruştur. Dolayısıyla ona toplamda 24 kuruş surre verilmiştir.

1727 yılından itibaren, Mekke'ye Fatma Sultan'ın söz konusu vakıflarından Şeyh Mehmed Urfevi, evlat ve iyal-i Urfevi için de surre verilmeye başlanmasıyla beraber gönderilen toplam miktar 208,5 kuruş olmuş ve bu 1730'a kadar sabit kalmıştır. Daha evvel de ifade edildiği üzere, bu tarihten başlayarak artık 11 kalem surre verilmeye başlanmıştır. 1730 yılında Şeyh Yahya yerine Ahmed bin Süleyman'a surre verildiği, diğer isimlere ise surre verilmeye devam edildiği anlaşılmaktadır. Bunlardan Şeyh Mehmed Urfevi, evlat ve iyal-i Urfevi için senede 10 hasene ve ayrıca 22,5 kuruş bahşişat verildiği kaydedilmiş, yalnız 22,5 kuruş toplam surre miktarına dâhil edilmiştir.

3.2. Medine'ye Gönderilen Surreler

İncelenen 8 defter Medine'deki cüz okuyucuları, fetih suresi okuyucuları ve diğer bazı kişiler için gönderilen surre kayıtlarını ihtiva etmektedir. Defterlerin en başında, Mekke için gönderilen surrelerde olduğu gibi, “Fatma Sultan'ın padişahın kızı ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın zevcesi olduğu belirtilerek İstanbul'da Şehzade Sultan Mehmed Han Camisi yanında bulunan darülhadis ve kütüphane vakfından Medine-i Münevvere'deki vazifehorâna ait defter” olduğu kaydı düşülmüştür. “*Cemaat-i eczahânân ve fetihhân ve gayruhu*” şeklindeki açıklamadan sonra surre hak edenler sırasıyla ve surre miktarları ile kaydedilmiştir. En sonda bu kişilerin ve surre miktarlarının toplamı verilerek tarih (Recep ayı, gün ve ilgili yıl) yazılmış, şeyhü'l-harem (ve nazır) mühür vurmuştur.

Defter No	Tarih	Toplam Nefer/Pay Sayısı	Toplam Surre Miktarı
857	18 Recep 1133/ 15 Mayıs 1721	12	234 kuruş
879	13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722	12	234 kuruş
899	5 Recep 1135/ 11 Nisan 1723	12	234 kuruş
911	6 Recep 1136/ 31 Mart 1724	12	234 kuruş
955	7 Recep 1138/ 11 Mart 1726	12	234 kuruş
977	12 Recep 1139/ 5 Mart 1727	12	234 kuruş
1000	12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728	12	234 kuruş
1048	13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730	12	234 kuruş

Tablo 4. Medine'ye Gönderilen Surreler

Tablo 4 surrelerin tahrir edildiği tarihler ve dağıtılan toplam miktarlarla, ilgili defterleri göstermektedir. Defterlerden ilki 1721 yılına tarihlenmektedir ki bu darülhadis ve kütüphanenin, açıldığı tarihin ertesi yılında, surreye kaynak olduğunu göstermektedir. Malum olduğu ve yukarıda da belirtildiği üzere, külliye bünyesindeki bahse konu yapılar 1720 yılında tamamlanmıştı. Tabloya bakıldığında 8 yıllık surre defterlerinden, Fatma Sultan'ın darülhadis ve kütüphane vakfından her yıl muayyen bir miktarın tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre her sene hac mevsiminde, nefer olarak ifade edilen kişilere dağıtmak üzere 12 kalem surre gönderilmiştir. Bu sayı sekiz yıl boyunca sabit kalmıştır. Elbette çeşitli sebeplerle isim değişikliklerinin yaşandığı, yani surre hak eden farklı kişiler tespit edildiğinin altını çizmek gerekmektedir.

1721 yılından 1728'e kadar, surre alanlar arasında şeyh unvanlı 4 kişi bulunmaktadır. Bunlar; Şeyh Osman, Şeyh Mehmed Muhtar, Şeyh Ahmed veled-i Musa Maraşî (cüzhân) ve Şeyh İbrahim bin Adem olup Şeyh Ahmed

¹⁵⁶ Salim Ögüt, “Makâmât-ı Erbaa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 415-416.

¹⁵⁷ (7 Recep 1138/ 11 Mart 1726) BOA. EV.HMK.SR.d, 954.

haricindeki isimlerin Medine'de mücavir oldukları, Şeyh Ahmed'in de aslen Maraşlı olduğu anlaşılmaktadır. 1140/1728 tarihli defterde Şeyh Osman'ın kaydı üzerine 1141/1729 tarihli şerh düşülmüş,¹⁵⁸ 1730 yılındaki surrenden evladına pay verilmiştir.¹⁵⁹

Şeyh unvanı haricinde tespit edilen bir diğer unvan “hacı”dır. 1721 ve 1722'de surrenden istifade eden hacı unvanlıların Hacı Mustafa Efendi, Hacı Nurullah, Hacı Hüseyin, Derviş Hacı Süleyman olmak üzere 4 kişi oldukları görülmektedir.¹⁶⁰ Hacı Mustafa Efendi'nin “teberdar-ı sabık kâtib-i hizane-i Medine-i Münevvere en-nazır-ı ecza-i şerife”, Hacı Nurullah'ın “teberdar-ı sabık dizdar-ı kal'a” olduğu kayıtlara yansıyan önemli bilgilerdir. Dolayısıyla bu iki ismin daha evvel baltacı sınıfından olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber hâlihazırda başka idarî görevleri olduğu da dikkat çekmektedir. Nitekim, Hacı Mustafa Efendi, nazır-ı eczalıgının yanında kâtip olarak kaydedilmiştir. Hacı Nurullah'ın ise kale dizdarlığı yaptığı görülmektedir. Dizdar; kale, hisar anlamındaki Farsça “diz” kelimesinden türemiş, kalelerde saklanan değerli eşyaları muhafaza etmek, hapishaneden ve şehrin asayişinden sorumlu olmak gibi görevleri olan, kalelerin savunma ve idaresinden mesul kişiler için kullanılan bir terimdir.¹⁶¹ Bu anlamda surre alan bazı isimlerin, askerî ve idarî görevleri ile de dikkat çektiği ifade edilmelidir. Ayrıca Hacı Hüseyin'in Adanalı bir mücavir, Hacı Süleyman'ın ise derviş unvanına da sahip bir mücavir olduğu kaydedilmiştir.

1721 tarihli defterlerde Derviş Hacı Süleyman'ın kaydı üzerinde yer alan şerhte, 1134/1722 yılında kendisinin vefatı sebebiyle sehven başka Hacı Süleyman'a surre tevzi olunduğu; daha sonra onun üzerinden alınıp Hacı Mehmed'e verildiği yazılmıştır. 1134/1722'de de bu şerh yenilenerek 1135 tarihinde, Hacı Süleyman'ın vefat etmediği Mekke'den döndüğü bilgisinin ilavesiyle yeniden onun ibka olunduğu notu düşülmüştür.¹⁶² Dolayısıyla 1135/1723 yılında Derviş Hacı Süleyman surre alanlar arasında değildir. Takip eden defterlerde de Derviş Süleyman'ın adına rastlanmamıştır. Derviş Hacı Süleyman'ın olmadığı 1135/1723 ve 1136/1724 tarihli surre defterlerinde surre alanlar arasında Mehmed bin Hacı Ali al-Ahmedi ve Hacı Mehmed'in isimleri kaydedilmiştir.¹⁶³ Hacı Mehmed ve Mehmed bin Hacı'nın 1136/1724 tarihli defterdeki kayıtları üzerinde Derviş Süleyman'la ilgili yukarıdaki hadise şerh edilmiştir.¹⁶⁴ Görüldüğü üzere, Hacı Mehmed'in bu duruma binaen surre aldığı anlaşılmaktadır. 1138/1726'dan itibaren ise Hacı Süleyman Ağa evladına surre verilmiştir.¹⁶⁵ Benzer şekilde 1721-1723 yılları arasında surre verilen Hacı Nurullah'ın sonraki surre kayıtlarında adı geçmemiştir. Fakat her iki isim yerine de ikame kişilere surre verildiği belirtilmelidir. Böylelikle dağıtılan surre miktarı sekiz yıl boyunca değişmemiştir. Bu manada 1724 yılı itibarıyla, hatta ilk olarak İstanbul'da, Medine Kalesi dizdarı olan Mustafa'ya surre verilmeye başlamıştır ve bunun Hacı Nurullah'ın yerine olduğu söylenebilir.¹⁶⁶

Surre verilenler arasında 2 mollaya rastlanmıştır. Bunlardan biri Molla Osman veled-i Hacı Musli teberdar-ı sabıktır ki tüm defterlerde kaydı bulunmaktadır. Hem cüzhân hem hafız olması dolayısıyla surre almıştır. Molla olan diğer isim ise Hacı İbrahim'dir. 1721 ve 1722 yıllarında surre alan Hacı İbrahim'in “teberdar-ı sabık mücavir” olduğu da kayıtlara yansımıştır. 1135/1723 yılı itibarı ile evladı Mustafa, Mehmed, İsmail, Aişe, Fatma ve Hatice surre almıştır.¹⁶⁷ 1139/1727 tarihli defterdeki kayıtları üzerine, Cemaziyelevvel 1140/ Ocak 1728 tarihiyle şerh düşülerek¹⁶⁸ 1728 tarihli surre “evlad-ı İbrahim Efendi teberdar-ı sabık nazır-ı sebil-i Sultan Ahmed Han” kaydıyla başkasına tevzi edilmiştir.¹⁶⁹

Surre verilen isimlerden bir diğeri her ne kadar başka herhangi bir unvanı bulunmasa da mücavir olduğu anlaşılan Mehmed Mukim bin İbrahim olmuştur. Kendisine, 1137/1725 tarihli şerhle kaydının bulunduğu 1724 yılına kadar surre verilmiştir.¹⁷⁰ 1726 yılından itibaren artık kendisine değil, evladına surre verilir olmuştur.¹⁷¹ Hasan Efendi bin Ali Erzurumî de en başından 1730'a kadar fetihhân olarak surrenden pay almıştır.

İncelenen defterlerde görüldüğü üzere, Fatma Sultan'ın darülhadis ve kütüphane vakfından Medine'de bahsi geçen isimlere her yıl toplamda 234 kuruş surre verilmiştir. Surrelerin yekûn 12 nefere dağıtıldığı kaydedilmiştir. Aynı surre payından birden fazla isim istifade etse de bunlar toplam kişi sayısına yansıtılmamıştır. Ayrıca şahıslar da dönem dönem değişiklik göstermiş, ancak bu, verilen toplam surre miktarını etkileyen bir değişiklik olmamıştır. Dağıtılan surrelere bakıldığında, verilen 10 hissenin 18'er kuruş olduğu görülmektedir. Nazır Hacı Mustafa

¹⁵⁸ (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 1000.

¹⁵⁹ (13 Recep 1142/ 1 Şubat 1730) BOA. EV.HMK.SR.d, 1048.

¹⁶⁰ (18 Recep 1133/ 15 Mayıs 1721) BOA. EV.HMK.SR.d, 857; (13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722) BOA. EV.HMK.SR.d, 879.

¹⁶¹ Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, s. 480.

¹⁶² (13 Recep 1134/ 29 Nisan 1722) BOA. EV.HMK.SR.d, 879.

¹⁶³ (5 Recep 1135/ 11 Nisan 1723) BOA. EV.HMK.SR.d, 899; (6 Recep 1136/ 31 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 911.

¹⁶⁴ (6 Recep 1136/ 31 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 911.

¹⁶⁵ (7 Recep 1138/ 11 Mart 1726) BOA. EV.HMK.SR.d, 955.

¹⁶⁶ (6 Recep 1136/ 31 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 911.

¹⁶⁷ (5 Recep 1135/ 11 Nisan 1723) BOA. EV.HMK.SR.d, 899.

¹⁶⁸ (12 Recep 1139/ 5 Mart 1727) BOA. EV.HMK.SR.d, 977.

¹⁶⁹ (12 Recep 1140/ 23 Şubat 1728) BOA. EV.HMK.SR.d, 1000.

¹⁷⁰ (6 Recep 1136/ 31 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 911.

¹⁷¹ (7 Recep 1138/ 11 Mart 1726) BOA. EV.HMK.SR.d, 955.

Efendi'ye tahsis edilen surrenin diğerlerinden daha fazla olması dikkat çekmektedir. Kendisine her sene 30 kuruş ayrılmıştır. Surre miktarının fazlalığı ile onu takip eden isim Molla Osman'dır. Ona da her yıl 24 kuruş surre verilmiştir ki bunun 18 kuruşu cüzhân, geriye kalan 6 kuruşu hafız-ı ecza olması sebebiyledir. Derviş Hacı Süleyman yerine surre almaya başladıkları anlaşılan Mehmed bin Hacı Ali ve Hacı Mehmed arasında ise 18 kuruş taksim edilmiştir. Buna göre Hacı Mehmed'in payı 8 kuruştur.¹⁷²

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde pek çok vakıf eserin padişahlar, hanedan mensupları ve devlet adamları tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bu eserlerden bazıları, Haremeyn'e gönderilen surrelerin kaynaklarından olmuştur. Osmanlı Devleti'ne birçok mimari yapı ve vakıf eser kazandırılan dönemlerden biri Lale Devri'dir. III. Ahmed'in Saray-ı Cedid'de inşa ettirdiği kütüphane, bu dönemin önemli kültürel yapılarından. Devrin önde gelen simalarından olan ve III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'la yaptığı siyasî evlilikle de bilinen Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın İstanbul'da Şehzadebaşı'nda zevcesi Fatma Sultan ile müşterek olarak inşa ettiği külliye dönemin bir diğer önemli eseridir. Bu çalışmada; hem III. Ahmed'in, adıyla anılan kütüphane vakfından hem de Fatma Sultan'ın bahsi geçen külliye bünyesinde 1720'de açılan darülhadis ve kütüphane vakfından gönderilmiş surreler incelenmiştir.

III. Ahmed'in kütüphane vakfından gerek Mekke gerek Medine'de vazifehorâna, her birine 4 tuğralı altın olmak üzere eşit miktarda surre verilmiştir. Mekke'deki vazifehorân için 1723 yılına kadar toplam 128 tuğralı altın gönderilmiştir. 1723 itibarıyla bu miktar, 1 kişi ilavesiyle 33 kalem paya ve toplam 132 adet tuğralı altına çıkmıştır. Medine'de de benzer bir artış yaşanmış, surre gönderilen ilk iki yıl 32 pay şeklinde yekûn 128 adet tuğralı altın kaydedilirken sonraki yıllar bu sayı yine 1 kişi eklenmesiyle 132 adet tuğralı altına ulaşmıştır. 1728 yılından itibaren Medine'de ayrıca, her bir kalem 2'şer adet tuğralı altın olmak üzere Sâdat-ı Alevî ve Evlad-ı Benî Hüseyin cemaatlerinden kişilere surre verilmeye başlanmıştır. Buna göre; vazifehorân için verilen 132 adede ilaveten bahsi geçen topluluk mensuplarına verilen 94 adetle bir yılda verilen surre miktarı çalışma kapsamındaki son üç yıl boyunca 226 tuğralı altına bâliğ olmuştur. Fatma Sultan'ın darülhadis ve kütüphane vakfından verilen surrelerin, yalnız Mekke'deki bazı şahıslara dağıtılan 1726 tarihli surre haricinde, gerek Mekke gerek Medine'de hem kişi sayısı hem surre miktarı bakımından sabit kaldığı tespit edilmiştir. Şahıslara dağıtılan miktarların da unvan ve görev bakımından bir farklılık arz etmemekle birlikte, Mekke'de cüzhân ve hafız-ı ecza olan Şeyh Said'e, Medine'de Nazır Hacı Mustafa Efendi ile cüzhân ve hafız olduğu yazılan Molla Osman'a verilen surre miktarının fazlalığının bu anlamda bir istisna oluşturduğu gözlenmektedir. Geriye kalan herkese 18 kuruş verildiği, kimi zaman bu 18 kuruşun birden fazla kişi arasında taksim edilse de bunun yekûn kişi sayısına dâhil edilmediği görülmüştür. Bu bağlamda; Mekke'de 1726 yılında 10 kalem olmak üzere toplam 186 kuruş, 1727-1730 yılları arasında 11 kalem olmak üzere toplam 208,5 kuruş; Medine'de 1730'a gelinceye dek, sekiz yıl boyunca 12 kalem olmak üzere toplam 234 kuruş surre tevzi edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde surre vermek hem bir hayır hem de bir taltif vesilesi olarak değerlendirilmiştir. Surre verilen şahısların kimlikleri de bunu ifade etmektedir. Surreden müstefit olanlarla ilgili yukarıdaki veriler, istisnaları olmakla birlikte, kaynaklık eden vakıflar ayrı ayrı hesaba katıldığında, surre dağıtımında göze çarpar şekilde bir meslek veya unvan ayrımı yapılmadığını, yıllar içinde kişi sayısında ve buna bağlı olarak surre miktarında büyük değişimler yaşanmadığını göstermektedir. Surrenin, kutsal şehirlere duyulan hürmetin bir nişanesi olduğu böylece daha belirgin hâle gelmektedir. Öyle ki bu şehirlerdeki birçok kişinin yardım veya ihsan görmesinin nedeni, esasında bu şehirlere hizmet etmesi veya dinî gerekçe ve gayelerle orada bulunmasıdır. Nitekim, bu çalışmaya kaynaklık eden defterler özelinde evvela kişilerin Kur'an okuma vazifesi sebebiyle surre aldıkları anlaşılmakla birlikte, bunlar içerisinde başta dinî sebeplerle Haremeyn'de olan kişilerin, mücavirlerin, dervişlerin vb. yer alması dikkat çekmektedir. Bununla beraber hac ibadeti için Haremeyn'de bulunan Müslümanlara hizmet sunan delil ve saka gibi çeşitli meslek alanlarından kişilerin surreden istifade etmeleri, belirtilen neden dolayısıyla önem arz etmektedir. Sözü edilen meslek sahipleri dışında, idarî/askerî görevlerde bulunmuş bazı isimlerin surre alması ise, hürmet gösterilip yeri geldiğinde ihtiyaçlarının gözetilmesi/giderilmesi açısından, sadece Haremeyn özelinde değil, genel anlamda devlet hizmetinde bulunmanın, yararlılık göstermenin bu konudaki önemine ve etkisine işaret sayılabilir. İlaveten III. Ahmed'in kütüphane vakfından Medine'ye gönderilen surrelerden yalnız cüz okuyucuların değil, Sâdat-ı Alevî ve Evlad-ı Benî Hüseyin gibi farklı cemaat mensuplarının yararlandığı tekrar vurgulanmalıdır. Bu anlamda bilhassa ehl-i beyt soyundan isimlerin surre alması dikkate değer nitelikte ortada durmaktadır. Dolayısıyla burada, surre âdetinin hayır vesilesi olmanın ötesinde, taltif etme özelliğinin öne çıktığı ifade edilebilir. Ayrıca yine III. Ahmed'in bahsi geçen vakfından tahsis edilen surrelerden, hem Mekke hem Medine'de daha çok kişi istifade etmiştir. Her ne kadar kişi başı verilen miktar az görünse de totalde dağıtılan surre miktarının, kişi sayısı ile doğru orantılı olarak fazlaca olduğu söylenebilir.

¹⁷² (5 Recep 1135/ 11 Nisan 1723) BOA. EV.HMK.SR.d, 899; (6 Recep 1136/ 31 Mart 1724) BOA. EV.HMK.SR.d, 911.

Genel itibarı ile surre alanlar arasında şeyh ve seyyid unvanlıların sayıca çokluğu dikkat çekmektedir. Bu unvanlarının dışında çeşitli başka vasıfları veya meşguliyetleri de bulunabilen bu isimlerin, Mekke ve Medine'de surre verilenlerin başında gelmesi, dinî inancın surre geleneğinin ortaya çıkışında olduğu gibi, surre verilecek kişilerin belirlenmesinde de etkili olduğu yönünde bir kanıya sebep olmaktadır. Yukarıda adı geçen cemaatlerin surrenden pay alması bu kanıyı kuvvetlendiren önemli bir husustur. Muhakkak, daha önce söylendiği üzere, surre dağıtılırken sosyal devlet anlayışı çerçevesinde hareket edilerek ihtiyaç sahiplerinin gözetilmesi hedeflenmiştir. Ancak bir taraftan da surre kapsamında verilen hediyeelerin iltifat ve teveccüh gayesine hizmet ettiği göz ardı edilmemelidir.

Bu çalışma, belli bir tarih aralığında belli türdeki vakıfların gelirlerinden yapılan surre dağıtımlarını ve surre verilen şahısları temel alarak bu konuda bir fikir oluşturmayı amaçlamıştır. Görülmüştür ki, Lale Devri'nde saraylarda açılan kütüphanelerin bir örneği olarak Sultan Ahmed'in kurduğu vakıf kütüphane surre geleneğine dâhil olarak Haremeyn'de birçok kişiye istifade imkânı sağlamıştır. Aynı şekilde, Osmanlı Devleti'nde siyasi nedenlerle başlayan bir evlilik müşterek bir yaşam kurmanın yanında hayır işlerine harcanan müşterek bir çabayı doğurmuş, bunun neticesinde oluşan bir kurum surrelere katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, bahsi geçen yapılar, Lale Devri'nin genel karakteristiği içerisinde, taşıdığı kültürel vasıflarının yanında, açılışlarının hemen akabindeki hac döneminden başlamak üzere, Haremeyn'de cüz okuyuculara ve çeşitli hizmet alanlarından isimlere dağıtılan surrelere, gelirleri nispetinde kaynaklık etmiştir. Böylece Haremeyn'e surre göndermek gibi vicdanî görev kabul edilen bir yardımlaşma ve hediyeleşme geleneğinin mühim bir parçası olmuş, gösterdiği devamlılıkla bu geleneğe önemli bir katkı sağlamıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

In the Ottoman State, during the reign of Ahmed III, a period known as the Tulip Age began after the signing of the Passarowitz Treaty. During this period, important construction activities serving cultural areas were carried out with the contribution of Nevşehirli İbrahim Pasha, the son-in-law of Ahmed III. Some of these include libraries opened in mosques and palaces. As a matter of fact, an example of these libraries is the library that Ahmed III had built in Imperial Palace (Saray-ı Cedid) to store the disorganized valuable books. The library is known as the Enderun Library or the Ahmed III Library. The library, construction of which began on February 17, 1719, was opened on 10 Muharrem 1132 / November 23, 1719. The opening ceremony, attended by the sultan, was also attended by the grand vizier, shaykh al-Islam, Anatolia and Rumelia kazaskers, and the naqib al-ashraf. The library has an entrance with stairs on both sides, and the main area of the library was built as a transverse rectangle.

Another important structure of the period is the darülhadis and library, which was part of the social complex built by Fatma Sultan together with her husband İbrahim Pasha and completed in 1720. Darülhadis consists of cells surrounding the south, east and west facades of the courtyard of the complex. The library, built in square dimensions, is located in the northeast of the social complex courtyard.

Both foundations were among the sources of surres during the hajj period immediately after they started operating. Surre is the term used to refer to the money, gold, goods, etc. that are sent to the Haremeyn every year before the hajj season. In the study, during the reign of Ahmed III, the surre sent to Mecca and Medina from these foundation structures starting immediately after their opening were examined. Purpose of the study was to address the surre subject based on two different financial sources of the same type in a certain period.

Methodology

For the above mentioned purpose, the registers in which the surres sent from the aforementioned foundations were recorded were used as the main source. In the study, which also benefited from the existing literature, thirty-two surre registers were investigated. Content analysis method was preferred in the study. Nineteen of the surre registers contain the surres sent from the library foundation of Ahmed III, and the remaining thirteen registers contain the surres sent from the darülhadis and library foundation of Fatma Sultan. These, document the surre records for eleven years between 1720 and 1730, which corresponds to the Tulip Age during the reign of Ahmed III. The surres were arranged in the month of Rajab in accordance with tradition.

In the explanation section at the beginning of the examined registers, firstly the communities that benefited from the surres sent from the mentioned foundations in Mecca or Medina was stated. Other information that can be accessed from this explanation section is what type of foundation it is, where it is located, who it belongs to, and the year the surre was sent. After the people who received shares from the surres are listed and the total number of people and surre amounts are given, the date of registration, signature and seal have been included. An analytical determination was made based on these data in the registers.

Results and Conclusion

While ten registers related to Ahmed III's library foundation are about the surres sent to Mecca, the remaining nine registers include the surre records sent to Medina. Surres are given as "tuğralı altın". It has been determined that surre was sent to Mecca regularly until 1730, except for the year 1726. It is seen that the amount of surre sent in the first three years was 128 tuğralı altins and as of 1723 this amount increased to 132 tuğralı altins. Because since this date, 33 people have been given the surre. All of them are recorded as "vazifehorân". It was determined that everyone received equal amounts, that are 4 tuğralı altins. Among those who received surre, the most common ones were those with the title of "shaykh". They are followed by those with the title of "sayyid". Also, it can be stated that number of mucavirs and delils benefited from the surre have a remarkable.

Nine registers covering eight years, in which the surres sent to Medina from the library foundation of Ahmed III were recorded, were examined. Here the years 1721, 1723 and 1726 are not included. Among the examined registers, there are two separate registers drawn up in 1728. The reason for this is that as of this date, surre was given to two more different communities. These are "Sâdat-ı Alevî" and "Evlad-ı Benî Hüseyin". In later years, no separate registers were kept for them, and they were listed after the "cemaat-i eczahânân" in the relevant registers. There was an increase in the number of surres sent to Medina during the period. This is similar to increase in the number of surres sent to Mecca for "vazifehorân". Since 1724, 132 tuğralı altins have been the subject of the surre. The number of people has also increased from 32 to 33. From the beginning to the end of the period under review, 21 people benefited from the surre without any change. Among the vazifehorân, the most common titles were "shaykh" and "sayyid".

Thirteen registers in which the surres sent to Mecca and Medina by Fatma Sultan's darülhadis and library foundation were recorded were examined. The first of these registers is dated 1133/1721. The last register is dated 1142/1730, the year Sultan Ahmed III was dethroned. Eight of these registers contain the records of the surres sent to Medina. The remaining five registers contain the surre records sent to Mecca. It is seen in the registers that the surres are given in "kuruş".

When we look at those who received surre in Mecca, it is determined that they have the most common title of shaykh. In the register dated 1726, it was determined that a total of 186 kuruş surre was sent to Mecca from Fatma Sultan's darülhadis and library foundation. It was seen that these surres were distributed to 10 people as 24 kuruş to one person and 18 kuruş to others. Starting from 1727, surre was given to 11 people. The total surre amount sent to Mecca from Fatma Sultan's aforementioned foundations was 208.5 kuruş and this remained constant until 1730.

A total of 234 kuruş surre was given to people in Medina from Fatma Sultan's darülhadis and library foundation every year. It is recorded that the surres were distributed to a total of 12 people. Of these, 10 people were given 18 kuruş. The individuals changed from time to time, but this did not affect the total amount of surre given.

This study aims to form an opinion on this issue by examining the surre distributions made from the income of a certain type of foundations in a certain period of time and the individuals to whom the surre was given. In addition to the cultural qualities of the foundations in question, it has been observed that, starting from the hajj period immediately following their opening, they provided the source of the surres distributed to the cüz readers and people from various service fields in the Haremeyn in proportion to their income, and that they were part of a tradition of helping and gift-giving, such as sending surres to the Haremeyn, which was considered a conscientious duty.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Bab-ı Asafl Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d)

129/1078, 1079, 1080, 1208, 1211; 130/249, 797, 1025, 1026; 133/719, 1057, 1070.

Ali Emiri

AE.SAMD.III, 39/3756; AE.SAMD.III, 162/15882.

Cevdet Evkaf (C.EV.)

333/16946.

Cevdet Maliye (C.ML.)

541/22253.

Surre Defterleri (EV.HMK.SR.d)

839, 840, 853, 857, 868, 877, 879, 890, 899, 901, 903, 911, 924, 928, 954, 955, 967, 972, 976, 977, 986, 997, 1000, 1001, 1004, 1021, 1023, 1025, 1039, 1044, 1048, 1052.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA)

Evrak

TS.MA.e, 852/26.

Defter

TS.MA.d, 2004; TS.MA.d, 8265.

2. Araştırma ve Telif Eserler

Ahmed Vefik Paşa, *Fezleke-i Tarih-i Osmanî*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1869.

AKDOĞU, “Topkapı Sarayı III. Ahmet Kütüphanesi”, *Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Bülteni*, İstanbul 2003, ss. 20-21.

AKTEPE, M. Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1958.

AKTEPE, M. Münir, “Nevşehirli Damad İbrahim Paşa’ya Âid İki Vakfiye”, *Tarih Dergisi*, 11/15, 1960, ss. 149-160.

AKTEPE, M. Münir, “Damat İbrahim Paşa (Nevşehirli)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 441-443.

AKTEPE, M. Münir, “Ahmed III”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 34-38.

ALDERSON, A. Dolphin, *Osmanlı Hanedanının Yapısı*, Çev. Şefaettin Severcan, İz Yayınları, İstanbul 1998 (Özgün hâli 1956’da yayımlanmıştır).

ALTINAY, Ahmet Refik, *Lâle Devri*, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2014.

ARTUK, İbrahim “Cedid Eşrefi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 210-211.

ATAK, Erkan, “Nevşehirli Damat İbrâhim Paşa’nın Külliyeleleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sanat Tarihi Dergisi*, 31/2, 2022, ss. 977-1005.

ATALAR, Münir, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyûn ve Surre Alayları*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

ATEŞ, İbrahim, “Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medine’ye Gönderilen Para ve Hediyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 13, 1981, ss. 113-170.

AYDINEL İNCE, Gülşah, “Hayırseverlik Bağlamında Surre-i Hümayun ve Vakıflar “Fatma Sultan’ın Darülhadis ve Kütüphanesi Vakfından 1730 Yılında Haremeyn-i Şerifeyn’e Gönderilen Surre Örnekleri””, *Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 45, 2020, ss. 445-460.

BİÇER, R. Hüseyin, *1699 Yılı Mekke Surre Defterleri Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2018.

BİLGE, Mustafa L., “Aynizübeyde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 279-280.

BOZKURT, Nebi, “Dârülhadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 527-529.

BOZKURT, Nebi, “Mücâvir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Ankara 2020, ss. 444-445.

BUZPINAR, Ş. Tufan, “Surre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 567-569.

BUZPINAR, Ş. Tufan, KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, “Haremeyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16, İstanbul 1997, ss. 153-157.

ÇAĞLAR, Yusuf, GÜLEN, Salih, *Dersaadet'ten Haremeyn'e Surre-i Hümayun*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2009.

ÇİĞDEM, Salih, *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesinin Sosyal ve Kültürel Hayata Katkısı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir 2019.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

DOĞAN, Faruk, "18. ve 19. Yüzyıllarda Şam-Medine Hac Yolu ve Güvenliği: Cerde Başbuğluğu", *Tarih Okulu Dergisi*, S. 15, 2013, ss. 127-157.

EMECEN, Feridun M., "Matruşka'nın Küçük Parçası: Nevşehirli Damat İbrahim Paşa Dönemi ve "Lale Devri" Meselesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Osmanlı Araştırmaları/ The Journal of Ottoman Studies*, S. LII, 2018, ss. 79-98.

ERÜNSAL, İsmail E., "Damad İbrâhim Paşa Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 449.

EYİCE, Semavi, "İstanbul'un Kaybolan Eski Eserlerinden: Fatma Sultan Camii ve Gümüşhaneli Dergâhı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 43, 1987, s. 475-511.

EYİCE, Semavi, "Ahmed III Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 40-41.

EYİCE, Semavi, "Damad İbrâhim Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul 1993, ss. 443-445.

EYİCE, Semavi, "Fatma Sultan Camii", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 262-264.

KIVRIM, İsmail, "Fâtıma Sultan ve Muhallefatı (III. Ahmed'in Kızı ve Nevşehirli İbrahim Paşa'nın Eşi)", *Lale Devri'nde Osmanlı Devleti ve Nevşehir*, Çev. İlyas Gökhan, Hüseyin Saraç ve Gökçe Özcan, Kömen Yayınları, İstanbul 2018, ss. 280-326.

KOÇU, Reşad Ekrem, "Ahmed III. Kütüphanesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, Tan Matbaası, İstanbul 1953, ss. 289-293.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Seyyid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, İstanbul 2009, ss. 40-43.

KÜÇÜKAŞCI Mustafa Sabri, "Şeyhülhareme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul 2010, ss. 90-91.

KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Zemzem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul 2013, ss. 242-246.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. I, Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Akt. Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

OCAK, Ahmet Yaşar, "Alevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul 1989, ss. 368-369.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Dizdar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, ss. 480-481.

Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları, Haz. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2010.

ÖĞÜT, Salim, "Makâmât-ı Erbaa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, ss. 415-417.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Baltacı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul 1992, ss. 34-35.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Lâle Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, ss. 81-84.

ÖZCAN, Abdülkadir "Patrona İsyanı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul 2007, ss. 189-192.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1993.

- PAMUK, Şevket, “Kuruş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara 2002, ss. 458-459.
- Râşid Mehmed Efendi Çelebizâde İsmâîl Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, C. II, Haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır, A. Z. İzgöer. Klasik Yayınları 2013.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, “Esedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1995, ss. 368-369.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayınları, İstanbul 2011.
- Sâmî es-Sakkâr, “Bâ Alevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul 1991, ss. 355-357.
- Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Cerâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1993, ss. 390-391.
- Seyyid Muhammed es-Seyyid, “Deşişe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul 1994, ss. 214-215.
- ŞAHİN, Soner, *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1754)*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009.
- ŞALK, Serhan, *Topkapı Sarayı Enderun Kütüphanesi Yapılışı, Tamirleri ve Kullanımı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2019.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.
- TANIŞIK, İbrahim Hilmi, *İstanbul Camileri*, C. 1, Üsküdar Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul 2023.
- TOPRAK, Maruf, *Son Dönem Aleviye Şeyhlerinden Fadl B. Alevî'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2018.
- TUNCER, Şaduman, “Padişah Kızlarının Küçük Yaşlarda Yaptıkları Şekli Evlilikler: III. Ahmed'in Kızı Fatma Sultan Örneği”, *Türk İncelemeleri Dergisi*, S. 43, 2020, ss. 67-108.
- TÜRK, Ömer, *Mesarif Defterleri Işığında Topkapı Sarayı III. Ahmed (Enderun) Kütüphanesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2018.
- ULUÇAY, M. Çağatay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 4. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 2001.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara 1984.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.
- YAZICI, Tahsin, İPŞİRLİ, Mehmet, “Ferrâş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul 1995, ss. 408-409.

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>